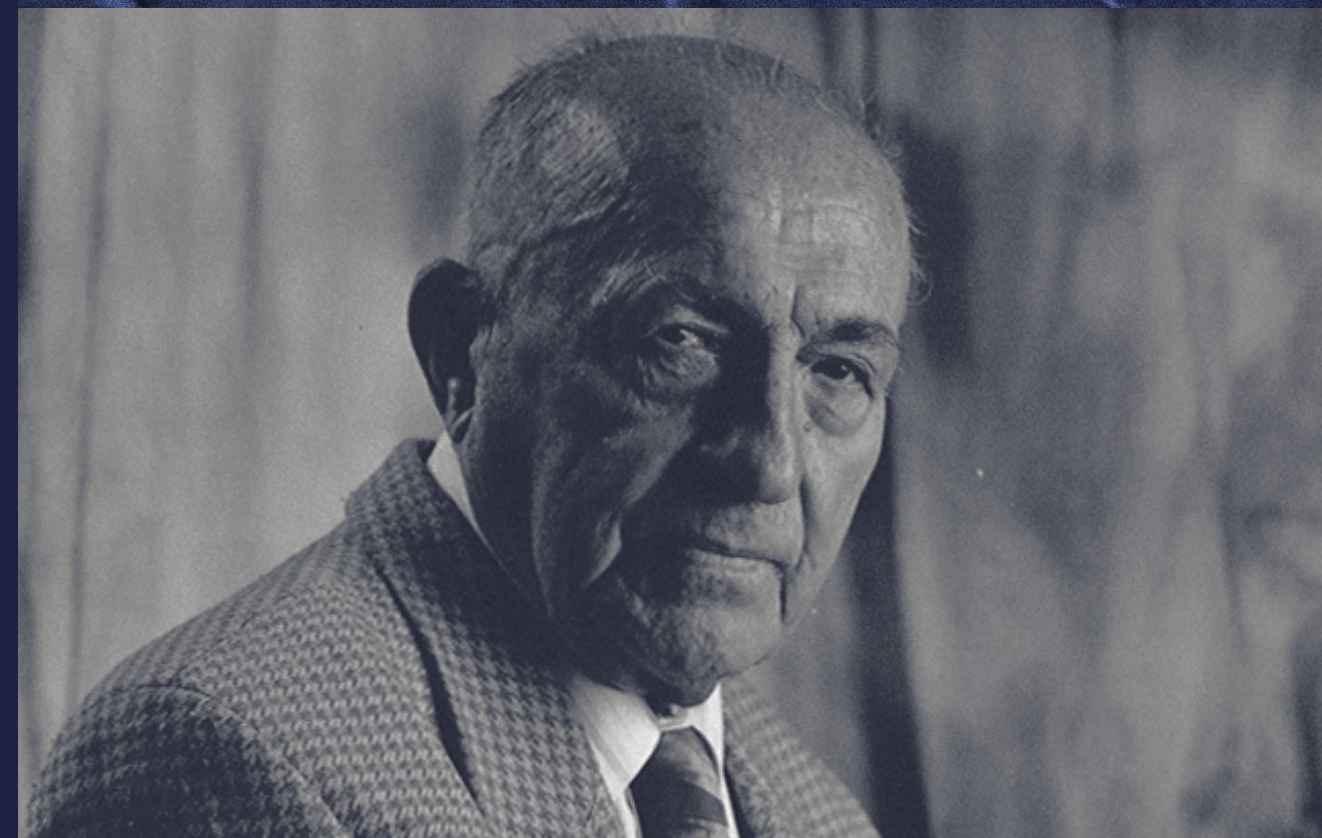

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

АВРАМОВИЋ: ХИПЕРИНФЛАЦИЈА,
СТАБИЛИЗАЦИЈА И РЕФОРМЕ

АВРАМОВИЋ:
ХИПЕРИНФЛАЦИЈА,
СТАБИЛИЗАЦИЈА
И РЕФОРМЕ

АВРАМОВИЋ:
ХИПЕРИНФЛАЦИЈА,
СТАБИЛИЗАЦИЈА И РЕФОРМЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CXCv

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 46

AVRAMOVIĆ:
HYPERINFLATION,
STABILIZATION AND REFORMS

100th Anniversary of Birth
Dragoslav Avramović (1919–2001)

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON NOVEMBER 25, 2019

Accepted for publication at the Electronic Session of the Department
of Social Sciences, held on July 6, 2020

Editor

PAVLE PETROVIĆ, Corresponding Member

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига СХСV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 46

АВРАМОВИЋ:
ХИПЕРИНФЛАЦИЈА,
СТАБИЛИЗАЦИЈА И РЕФОРМЕ

Поводом 100-годишњице рођења
Драгослава Аврамовића (1919–2001)

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 25. НОВЕМБРА 2019.

Примљено на електронском скупу Одељења друштвених наука,
одржаном 6. јула 2020.

Уредник

ПАВЛЕ ПЕТРОВИЋ, дописни члан САНУ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Лектор
Младенка Савичић

Коректор
Рајка Павловић

Технички уредник
Никола Стевановић

Тираж 300 примерака

Штампа
ЈП Службени гласник

ISBN 978-86-7025-892-1

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i> – Павле Петровић	9
ХИПЕРИНФЛАЦИЈА И СТАБИЛИЗАЦИЈА	
Љубомир Маџар, <i>Политичка економија економске политике</i> – <i>Програм монетарне реконструкције (Србија 1994)</i> <i>као студија случаја</i>	17
Ljubomir Mažar, <i>Political Economy of Economic Policy</i> – <i>The Monetary Reconstruction Program (Serbia 1994)</i> <i>as a Case Study</i>	51
Диана Драгутиновић, Жељко Богетић, Павле Петровић, <i>Анатомија хиперинфлације и покушај стабилизације</i> <i>у СР Југославији: 1992–1994</i>	53
Diana Dragutinović, Željko Bogetić, Pavle Petrović, <i>Anatomy of Hyperinflation and the Beginning of Stabilization</i> <i>in Yugoslavia 1992–1994</i>	98
Даница Поповић, <i>Југословенске хиперинфлације и наши савиоци</i>	101
Danica Popović, <i>Yugoslav Hyperinflations and Our Saviors</i>	121
Дејан Поповић, <i>Оливера, Танзи, Милошевић:</i> <i>зашто је прихваћен Аврамовићев програм</i>	123
Dejan Popović, <i>Olivera, Tanzi, Milošević:</i> <i>Why was Avramović's Program adopted</i>	132
Дејан Шошкић, <i>Проблеми и изазови Аврамовићевој стабилизационој</i> <i>програма четвртог века касније</i>	133
Dejan Šoškić, <i>Problems and Challenges of Avramović Stabilization</i> <i>Program Quarter of a Century Later</i>	149

СТРУКТУРНЕ РЕФОРМЕ

Милица Увалић, Аврамовићев допринос економским реформама и транзиције у Југославију	153
Milica Uvalić, Avramović's Contribution to Transition-Related Economic Reforms in Yugoslavia	173

Милојко Арсић, Макроекономска стабилност у условима санкција и слабе државе	175
Milojko Arsić, Macroeconomic Stability Under Sanctions and Weak Government	205

Бранко Урошевић, Бошко Живковић, Никола Васиљевић, Хиперинфлација и банке	207
Branko Urošević, Boško Živković, Nikola Vasiljević, Hyperinflation and Banks	225

Милан Недељковић, Небојша Савић, Преливања монетарних шокова на финансијска тржишта током кризе: Србија и Евро зона . . .	227
Milan Nedeljković, Nebojša Savić, Spillovers of Monetary Policy Shocks on Financial Markets: Serbia and Euro Zone	251

Милош Божовић, Утицај племених метала са Балкана на отплату јавног дуга Млеичке републике	253
Miloš Božović, The Influence of Precious Metals from the Balkans on Venetian Public debt Servicing	275

ДИСКУСИЈЕ

Душан Вујовић, Драгослав Драги Аврамовић: прави човек на правом месту – Свјетска банка 1953–1978.	279
--	-----

Јуриј Бајец, Аврамовићева изубљена бијка за „ијерго буџетско ојраничење“	295
---	-----

Марко Секуловић, Два свједочења о јувернеру Аврамовићу	303
--	-----

ПРИЛОЗИ

Канцеларија историчара групе Светске банке, Ијтервју са Драгославом Аврамовићем, (Јохен Краске, Вашингтон, 1996. године)	313
--	-----

Драгослав Аврамовић, <i>Проїрам реконсїрукије монетарної сисїема, децембар 1993</i>	333
Бечки институт упоредних студија, <i>Оцена Аврамовићевої Проїрама</i>	339
Драгослав Аврамовић, <i>Проїрам II: Либерализација и тїрансформација јуїославенске тїривреде, 1995</i>	341

ПОЛИТИЧКА ЕКОНОМИЈА ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ

– Програм монетарне реконструкције (Србија 1994) као студија случаја –

ЉУБОМИР МАЏАР*

А п с т р а к т. – Овај рад бави се лансирањем и судбином јединственог Програма сузбијања исцрпно анализираних и често спомињаних српске хиперинфлације, друге по реду међу светским инфлационим узлетима, како по дужини трајања тако и по јачини мереној процентуалним порастом. Јединственост Програма и ванредни карактер његових резултата састоји се у чињеници да је застрашујућа хиперинфлација, која је била достигла преко 300 милиона процената годишње, елиминисана у једном импресивном потезу. Мање од седмице дана након активирања Програма општи ниво цена потпуно се стабилизовао а нешто касније чак је почео да опада. Остварен је и заиста добродошао пораст производње, као и декумулације залиха и чак знатно повећање девизних резерви. Све је то било условљено чињеницом да је у Програму одабран поступак комплетне замене валуте у комбинацији са моделом монетарног одбора, уз стављање динара на *al pari* основу са немачком валутом ДМ.

Упркос оригиналности Програма и одлучности са којом су били предузети одговарајући кораци, Програм није трајао много дуже од пола године. Испоставило се да је био неодржив. Његов сурово срезан животни век био је условљен нескладом и ноторном нерационалношћу институционалног оквира унутар кога је привреда морала да делује и у коме је Програм имао да се остварује. У широкој лепези привредносистемских мањкавости биће истакнуте следеће две. То је био систем у коме су запослени одлучивали о сопственим зарадама, као и аранжман са незадовољавајућим и наглашено занемареним правним поретком унутар кога се слаба заштита уговора јавила као логична последица. Деформисана институционална архитектоника за образовање факторских цена генерисала је огромне пословне губитке диљем целог система а пропуштање да се делотворно заштите уговори водило је изразито слабој финансијској дисциплини и тврдокорном акумулирању неподмирених обавеза. Губици су се тако систематски ширили од пресудно неефикасних сегмената привреде на њене остале делове. У таквом окружењу ниједан програм не може бити успешан. Да би Програм успео, била је потребна далекосежна институционална реформа а за реализацију такве реформе била је потребна једнако далекосежна реформа политичког система. Нужан услов за политичку реформу

* Институт за стратегијске студије и развој „Петар Карић“, Алфа БК Универзитет, Београд

била је незаобилазна политичка воља која очигледно није постојала. Изостанак и структурних и политичких реформи условио је преживљавање наслеђеног неподесног система, Програм није продуковао остварење својих амбициозних циљева. Након отприлике годину дана по његовом лансирању, Аврамовић је на широком фронту покренуо иницијативу за радикалне структурне реформе, али се то окончало обеспокојавајућим неуспехом; тако је у извесном смислу поделио судбину свог Програма који је почео тако импресивно али је доживео разочаравајући епилог.

Кључне речи: хиперинфлација, стабилизација, монетарни одбор, институционалне мањкавости, политичка ограничења, институционално условљена неодрживост

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Разорна хиперинфлација, која је Аврамовићевим програмом из 1994. сасечена на крајње неортодоксан и истински спектакуларан начин, има две недовољно уочене заједничке црте са људским животом. Наиме, и једно и друго ограничени су у времену и неминовно се, пре или касније, морају окончати. Из ове унеколико тривијалне констатације следи један закључак који је далеко од тога да и сам буде тривијалан. Закључак је да за сам чин престанка хиперинфлације нико не може бити заслужан, а још мање одговоран. Ко год, и како год, да се бавио уклањањем хиперинфлације, само то уклањање не може да му се припише у заслугу или – што је мање замисливо али не и посве немогуће – укњижи као одговорност. Хиперинфлација се мора завршити независно од било чије интервенције. Тај процес се састоји у истрајном и по дефиницији убрзаном топљењу новца, а кад се он приведе крају, хиперинфлације не може више бити јер је изједено оно на чијем се изједању она заправо заснива.

Кад је реч о доприносу и заслугама у вези са чином сасецања хиперинфлације може се говорити о благовремености тог подухвата, о трошковима и о наслеђу које тај конкретан облик стабилизације својим утицајима и траговима на бићу привреде оставља за будући економски развитак. Има, дакле, места за позитивне и све друге оцене кад крене расправа о *начину окончања* хиперинфлације, али се њен крај мора пре или касније догодити независно од било чије интервенције.

Да би се размела конструкција и природа Програма монетарне реконструкције из 1994. године (у даљем тексту *Програм*) и сагледали његови учинци и дугорочније последице, мора се концепцијски искорачити далеко ван самог програма, а то значи уронити у шире економскополитичке чиниоце, институционалне оквире, политичке детерминанте и чак шире друштвене околности које су условиле његову природу и општу акциону усмереност. Баш као и његову далеко мање спектакуларну коначну судбину. Јер, оно што

важи за привреду у целини испоставља се као истинито и за сваку крупнију интервенцију у њену структуру и функционисање: све битне одреднице функционисања и развоја привреде, као и њених крупнијих сегмената и значајнијих програма унутар ње, опредељено је чиниоцима који су лоцирани *изван њеривреде* и неретко у функционалном смислу од ње прилично удаљени. У самој конструкцији Програма увек је, наравно, много тога што је ствар експертског знања, практичног искуства у сличним крупнијим потхватима и индивидуалне креативности, али остаје један број пресудно важних ствари које су посве егзогене а на судбину програма, независно од његове стручно изведене архитектонике веома много, често и пресудно утичу.

Да не би ова шира политичка и друштвена детерминација прекрила и прикрила такође значајан индивидуални печат који програми неизоставно носе захваљујући својим креаторима, нека одмах буде истакнут и Аврамовићев индивидуални допринос том јединственом стабилизационом програму из 1994. године. Пре свега, Аврамовић је био за овдашње прилике и околности изванредан зналац и економиста од великог формата. Било је очигледно и општеприхваћено да је он, напореда са ванредним формалним образовањем, имао дуго и драгоцено практично искуство у питањима која су се тицала економске политике. Безмало сав свој радни век Аврамовић је провео у Светској банци, коју су многи спремни да окарактеришу као најмоћнију светску институцију у области примењене економије а нико јој неће одрећи карактер и значај врхунске институције економског знања посматраног у целини. У дијагнози безнадног економског стања у тадашњој Југославији (СРЈ) Аврамовић је оштровидо запазио специфичности које другима нису падале у очи, а у Програм је уградио елементе које су многи економисти и остали упућени аналитичари сматрали неостваривим. Реализација многих таквих елемената у преовлађујућем делу јавности доживљена је као изненађење, а из теорије информација добро је позната пропозиција по којој је изненађење мера незнања.

Аврамовићево професионално образовање, његова аналитичка оштрина и креативност у комбиновању елемената који су многим измицали – у пуној мери долази до изражаја у његовој студији (1998, 2007) у којој је прецизно и целовито описао генезу програма и његову структуру, алтернативе са којима се морало суочавати, проблеме које је ваљало превазилазити и ограничења са којима је не једном морало да се излази на крај. То је изванредно јасан и зналачки компонован текст, у њему је ефектно и изнијансирано презентирана читава скала проблема са којима су креатори Програма морали да се ухвате у коштац, текст је концизно и садржински густо исписан и његови бројни налази и констатације уткани су у једно кохерентно и логички чврсто испреплетено ткиво. Текст живо сведочи о Аврамовићевој професионалној и научној оспособљености, он промишљено и са мером посеже у макроекономске поставке и теоријске увиде, али са посебном делотворношћу и са илустративношћу која се памти, уткива у анализу чињенице из стварног привредног живота, укључујући и информације из дневне штампе и осталих широко доступних

медија. Такво елегантно комбиновање теоријских анализа и извођења са емпиријским датостима и конкретним подацима доживљава се као врхунска креација и као колекција највиших домета из примењене економске анализе. Такав би текст морао да се доживи и као образац стварања који би многи могли да опонашају у свом професионалном раду али и у свом прагматички посматраном интересу.

За многе програме зна се да могу да успеју и да не успеју и да њихов евентуални неуспех није само ствар њихове садржине и конструкције, али добро написани и стручно обликовани програми остају као вредан допринос примењеној анализи *йосве независно од њиховој евенџуалној (не)успџеха*. Кад је у питању Аврамовићев програм из 1994, он ће остати као занимљив и цењен допринос економској знаности независно од његовог епилога условљеног мноштвом ширих политичких и друштвених околности које за творце Програма и актере непосредно укључене у његову реализацију очигледно нису биле контролабилне. Неочекивани неповољан епилог Програма, у силном раскораку са његовим фасцинантним почетком, последица је околности далеко изван његових техничких карактеристика – његових билансних једначина, ресурсних ограничења и технолошких датости – а то значи оних које су лоциране далеко ван самог Програма. Пресудан је био сплет институционалних мањкавости, политичких деформација и ширих друштвених околности у којима, и због чијих вишеструких мањкавости, Програм засигурно није могао реализовати потенцијалне учинке какви би у друкчијим привредносистемским и друштвено-политичким околностима били доступни и оствариви. Још једна чињеница сведочи о Аврамовићевој самозатајној објективности и, може се рећи, суровој самокритичности која му силно говори у прилог: након славодобитног почетка и неочекивано повољних тенденција развоја на најширем макроекономском фронту, он опрезно и забринуто, на самом крају своје књиге (стр. 124) констатује како су се већ после осам, па можда и само шест месеци реализације Програма „назирали проблеми који су нам у јесен 1994. и током 1995. задали много брига“.

Посебно се као успешна доима комбинација умерености и деликатне обзирности, с једне, и привлачне, импресивне јасноће, с друге стране, у критички интонираним деловима његовог текста, посебно у пасажима посвећеним критици тадашње економске политике и демонстрацији шокантно разоткривених празнина у знању које су ту политику пратиле и добрим делом опредељивале. Као и многи текстови, и овај, али много пластичније и уверљивије, показује да је дефицит знања међу дубоким и нажалост понајчешће трајним узрочницима економског сиромаштва и опште друштвене заосталости. Аврамовић некако успут и одистински ненаметљиво дотиче огромне грешке економске политике из тог времена, грешке настале из неуважавања елементарних, давно проверених удбеничких сазнања, па се његов текст испоставља и потврђује као скупина драгоцених увида у фаталне промашаје економске политике из тог времена. Све то је у његовом тексту дато без жестоких осуда и тешких

речи какве у таквим приликама могу да се очекују, па се та особеност његовог текста доживљава као леп пример професионалне скромности. У врлине овог јединственог текста спада и начин на који аутор приказује ставове и аргументацију својих критичара и опонената: одмерено, уравнотежено, објективно и, важније од свега, у референтном оквиру кога се држао конзистентно и тачно.

Сведочанство скромности јесте и његово позивање на претходна светска искуства и указивање на знатно ранију литературу са релевантним анализама и препорукама за елементе који у Програму представљају највреднију и најдалекосежнију иновацију. То је, наиме, оно што Програм чини видно различитим од импресивне множине других програма, а то је одустајање од конвенционалног, широко примењиваног редоследа стратешких потеза у реализацији Програма – уравнотежење буџета, па онда стабилизација цена и девизног курса – и опредељивање за паралелну валуту а потом радикалну замену старе уместо, испоставило би се као залудног, настојања да се стабилизује истопљени и фактички збрисани стари динар. Са великим интелектуалним поштењем Аврамовић (2007, 67–70) указује на претходне и политике и академске анализе и тиме очито сведочи и о својој истински допадљивој професионалној непретенциозности, али и о својој завидној обавештености, о располагању знањима и увидима који другима нису били доступни.

На један специфичан начин, више својим одлукама него експлицитним аналитичким извођењима, Аврамовић је у Програм уткао и један важан увид из савремене политичке економије: са разбуктавањем (хипер)инфлације мења се конфигурација интереса утицајних и делујућих актера: код многих се са повећавањем стопе инфлације мења и сам степен мотивисаности за њено даље распиривање, док се најзад чак и централна власт не нађе у ситуацији да су и са њеног становишта трошкови хиперинфлације огромни а користи све мање и мање; кад тај драстични зев између трошкова и користи постане погубан и неподношљив, политичка ситуација је зрела за радикалне резове; тако коначно и сама власт доспева у ситуацију да јој је здрав новац питање каквог–таквог функционисања и, више од тога, голог опстанка.

Трошкови инфлације и хиперинфлације тако су бројни и тако разноврсни да овде не могу бити анализирани, а добро су проучени и у стандардним приказима макроекономске теорије (Mankiw 2010/2003/, 102–109, 572–573). Ипак, чини се да је целисходно да се овде посебно истакну две такве не категорије него у крајњем *скујине* трошкова. Инфлација у тржишне сигнале уноси такве шумове да они постају све мање и мање препознатљиви док убрзани раст цена најзад не доведе до потпуне неприпознатљивости. У свеопштем вртоглавом расту цена постаје немогуће разазнати промене *релативних* цена, а то се на микроекономском нивоу показује као фундаментална тешкоћа: кад промене релативних цена постану невидљиве, тржиште губи своју информациону функцију и постаје бескорисно и у дословном смислу неделотворно. Тешко је замислити већи удар и погубнији економски губитак од овога кад привреда фактички остане без тржишта. Додатни проблем је све

мања могућност прилагођавања, опет до границе кад прилагођавање постане буквално немогуће. Наиме, уз високу и растућу инфлацију, и релативне цене, у мери у којој уопште могу да буду перципиране, почињу брзо и хаотично да се мењају. Свака промена кошта и трошкови промена опредељују њихов правац, учесталост и меру. Прилагођавање наглим, непредвидивим и *слабо видљивим* променама постаје прескупо, ресурсно неподношљиво и, најзад, немогуће. Тржиште губи своју делотворност а тиме и алокативну релевантност и по том основу.

Поред губитка тржишта, привреда и друштво губе и крупан сегмент економске политике. Реч је о монетарној политици која постаје неспроводљива и без утицаја. Наиме, са убрзавањем инфлације вртоглаво расте и брзина обрта новца. Инфлација се дегенерише у порез на готовину и друге форме новца. Природно је да свако, у жељи да избегне тај порез, настоји да се готовине и осталих еквивалентних форми по хитном поступку реши. То очито води повећавању брзине обрта новца, а раст те *брзине* сасвим је еквивалентан повећавању номинално дефинисане новчане масе. Кад се новчана маса аутономно, брзо и непредвидиво повећава, сама монетарна политика остаје без жељеног утицаја и постаје у самој основи неделотворна. Узимајући у обзир оба ова ефекта, долази се до закључка да висока инфлација разорно делује на оба краја целовито посматраног управљачког система у једној привреди: дезактивира се тржиште а урушава се крупан и неопходан сегмент економскополитичког инструментаријума. Сама (хипер)инфлација увек је редистрибутивни процес: ако неки актер, обично централна власт, привремено и добије, то онда иде на штету других актера. Будући да је штета коју трпе ови други већа од користи што притиче онима првима, реч је о игри са негативном сумом. Сам се по себи намеће закључак у духу политичке економије: губици брзо расту и постају погубелни, а користи опадају и чак за иницијалног добитника постају безмало занемарљиве. Тако се неизбежно доспева у ситуацију у којој је чак и за највеће добитнике у инфлацији корист знатно мања од трошка. Та ситуација је зрела за озбиљан стабилизациони напор, укључујући неретко и озбиљне радикалне резове.

ЕКОНОМСКОПОЛИТИЧКЕ И ГЕОСТРАТЕШКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ ХИПЕРИНФЛАЦИЈЕ

У претходном одељку (други пасус) формулисана је тврдња да се битне одреднице крупних економских померања, укључујући успешне или неуспешне исходе великих економских програма, налазе изван стриктно економске сфере друштвеног живота. Ову пропозицију могуће је, а и ваља, разумети двојако. Прво, важни опредељујући фактори лоцирани су изван привреде схваћене дословно као колекција активности посредством којих друштво осигурава материјална добра и услуге за задовољавање својих животних потреба. Друго, ти фактори

су претежним делом, а неретко и искључиво, лоцирани изван управљачког и регулативног устројства путем кога се управља економским токовима и корективно делује на њихову конфигурацију. Другим речима, ти фактори су у овом другом смислу екстерни у односу на економски живот друштва по томе што су лоцирани изван тржишта и изван уже схваћеног институционалног устројства посредством кога се формулише економска политика.

На прелому претпоследње деценије минулог столећа тадашњу југословенску привреду погодило је готово истовремено неколико спољних удара. Распала се СФРЈ, велики број Срба нашао се у одвојеним, осамостаљеним државама у којима је једнострано и драстично мењан њихов државотворни статус. У Хрватској су од конститутивне нације те републике сведени на статус националне мањине, уз наговештаје, протумачене са више или мање оправдања, репризе страховитих, и још далеко од тога да буду заборављени, трауматичних догађања из прошлости. Мање формализовано али не и суштински различито догодило се једнострано мењање државотворног статуса у Босни и Херцеговини (БиХ). На притиске из тих пространих области насељених српским живљем, али и на притиске из саме Србије, у којој се нагло појавио и силно ојачао осећај националне солидарности, ниједна власт није могла да остане глува и неангажована. Водећи политичари у Србији и изван ње, махом преоријентисани и премештени из претходног социјалистичког система, као комунисти отпорни на национализам и одбојни спрам националистичких програма, морали су да се приклоне тим програмима и уклопе у преовлађујућа опредељења широких бирачких маса. Без тога се политички није могло преживети, а они малобројни који су остали доследни у свом антинационалистичком опредељењу брзо су електорално маргинализовани и по кратком поступку макнути са политичке позорнице. Национално очитовање било је и доминантно обележје тог бурног времена и услов опстанка у новоуспостављеном политичком надметању.

Пред политичким директоријумом тадашње СРЈ искрсли су големи, уистину историјски димензионирани и епохално позиционирани проблеми којима, како изгледа да се накнадно испоставило, тадашњи државни врх није био дорастао. Како то у сличним околностима неизоставно бива, на територији бивше СФРЈ, а сада над СРЈ, преплела се – боље речено тек се модификовала у односу на претходно стање – густа мрежа бројних интереса међународних актера, а међу њима посебно великих, одсудно утицајних сила. Нагомилано историјско искуство згуснуло се у неку врсту крупне, трајне и глобалне, историјске законитости: судбину малих земаља кроје и усмеравају најмоћније велике силе, па се политичка мудрост малих махом своди на трезвено прихватање интереса великих сила као стратешких ограничења у сопственом одлучивању. То даље значи да се државна политика малих добрим делом своди на тражење сопственог оптимума у том често скученом простору доступних решења. Најгоре што мала земља може себи да учини јесте да игнорише та ограничења као операционализацију интереса великих сила.

Управо на тој тачки СФРЈ, а унутар ње Србија, није имала ни среће ни мудрости. Велико је питање, а можда ће остати за исцрпну и озбиљну расправу међу ученим будућим историчарима, да ли је било могуће уклопити се у функционални теснац опредељен интересима великих сила и, с друге стране, надама и вапајима дела српског народа који је тектонске геополитичке и државноправне промене доживљавао као тешке ударе на свој национални идентитет. Било какав да је одговор на ово кардинално питање, земља се нашла у сукобу са силама које су на овим просторима имале неприкосновену надмоћ. Зна се да не може добро проћи онај који се нађе у сукобу са „господарима света“ (Чомски 2016, посебно на крају, 283–304), тј. актерима који одређују судбину земаља и народа. Маломе не преостаје ништа друго него да на великој шаховској плочи (Бжежински 2001/1997/, посебно 39–56 и 184–194) нађе неко скромно, колико–толико безбедно месташце и да у склопу ограничења која су дефинисана интересима великих нађе за себе најбоље или можда најмање лоше место. Начин на који се Србија снашла у том деликатном избору није подложен некој једноставној, дефинитивној и поузданој анализи, али се са поприличном сигурношћу може устврдити да у лепези искључиво неповољних и тешко подношљивих решења овдашња политика једноставно није успела да нађе *најмање нейовољно*.

Исход је добро познат: сукоб са силама које су на нашем терену биле далеко најмоћније и одсудно опредељујуће, неформални рат са истојезичним народима са којима смо донедавно били у једној држави, губитак великог дела тржишта које је до распада земље било домаће, блокирање и тих и раније доступних спољних тржишта због економских санкција и закључавање преостале домаће привреде у убитачно скучене оквире драстично сасеченог домаћег економског простора на коме за велики број предузећа једноставно није било подношљивих услова за преживљавање. Уз све, била су наметнута и социјално-политичка ограничења: влада је, уз дословно нездраву ширину лепезе својих, махом узурпираних овлашћења, донела уредбе о забрани најприроднијих и неодоживо нужних прилагођавања новонасталој нагло и драстично погоршаној ситуацији. Реч је о добро познатој забрани отпуштања упошљеника.

До краја је јасно и очајно неповољно, у ствари буквално неиздржљиво, стање у које је спољним ударима и властитим економскополитичким одлукама укована или окована тадашња југословенска привреда. Због санкција су постала недоступна – у формалном иако не сасвим и у фактичким смислу – спољна тржишта, одсечени су и крупни сегменти (до распада земље) унутрашњег тржишта, десеткован је укупни приход уз очевидно изостајање пропорционалног редуковања трошкова, драстично је урушена финансијска стабилност и настали су велики губици на многим местима где се профитабилно пословало или бар тегобно одржавала некаква *break-even* равнотежа. Кад се све наведено узме у обзир, тадашња макроекономска ситуација еквивалентна је глобалној системској катастрофи. Привреда се фронтално, масовно, а може се рећи и *масивно* стрпоштала у зону великих, иреверзибилних и ни на какав начин

надокнадивих губитака. То је значило фактичко елиминисање великог дела саме привреде, њено брисање са економске мапе. Као што су економисти не једном, и не увек успешно објашњавали лаицима, предузеће није оно што се споља види голим оком – грађевински објекти, опрема, мерни и контролни уређаји – предузеће је оно што се види и да израчунати у његовим пословним књигама, пре свега билансима стања. Предузеће је, колико–толико реалистично процењена вредност преостале физички опажљиве имовине – зграда, опреме, уређаја... – увећана за вредност потраживања и умањена за вредност брзо растућих обавеза. Све то збројено и салдирано даје у неугодно великом броју случајева *нејактиван резултат*. Предузећа су физички опстала као празне љуске али она у економско-финансијском смислу једноставно нису постојала.

То је ситуација у којој је земља изложена огромним трошковима рата који није био вођен на њеној територији али који ју је страховито оптеретио. Притискао ју је тај неуобичајени, ванстандардни издатак у мери која вероватно неће никада бити тачно утврђена али за коју се без икаквог ризика може рећи да је убитачна и погубно разорна. Корисне и, с обзиром на величину бројева, просветљујуће информације о издацима за *крајине* – то је срећно скован генерички термин који покрива подручја са претежно српским становништвом која су у критичним раним деведесетим годинама минулог столећа обилно финансирана из буџета СРЈ, а то ће рећи на терет Србије – дају Богетић, Драгутиновић и Петровић (1994, стр. 7; даље Богетић et al.). Они налазе да су буџетски трансфери *крајинама* у годинама 1991, 1992. и 1993. износили читавих 3,9%, 20% и 12,7% тадашњег друштвеног производа, док су одговарајући проценти за укупну јавну потрошњу износили 54% у 1991. и 47% у 1992. години. Не изненађују ни огромна учешћа буџетског дефицита у друштвеном производу: 24% у 1992, и 32% у 1993. години. Ако се горњи подаци коригују стандардним коефицијентом односа друштвеног производа према БДП од 0,9 не долази се до неког знатнијег ублажавања ове драстичне слике, тако да се трансфери *крајинама* смањују на неких 3,5%, 18% и 11,5%, а наведена учешћа буџетског дефицита у БДП остају једнако запањујућа – око 22% и 29% БДП из двеју наведених година.

ПРИВРЕДНОСИСТЕМСКИ И ШИРИ ПОЛИТИЧКИ ЧИНИОЦИ У ОПТИЦИ ПОЛИТИЧКЕ ЕКОНОМИЈЕ

Не треба трошити много речи на доказивање става да ондашња привреда Србије, као уосталом ниједна друга, тај огромни терет није могла да издржи без трагичних ломова и општег урушавања које се кратко и тачно може оквалификовати као *привредна катастрофа*. Не сме се мимоићи ни позната ендемична структурна слабост тадашње самоуправне привреде која је и без овог погубног терета јавних издатака ионако срљала у временски друкчије

лоциран и на дужи период развучен колапс. Тај системски лом предвидив је резултат институционалног устројства на коме је привреда, са мањим модификацијама, опстајала непуних 40 година. Овде није место за разлагање дубоких функционалних слабости самоуправног система, али кратко могу да буду издвојене следеће три. *Прво*, био је то систем у коме су запослени, у никад довољно јасним и нипошто делотворним оквирина, сами себи одређивали зараде; нимало изненађујуће, велики и развојно погубан раскорак између стопе раста доходака и стопе раста продуктивности испоставио се као мање–више трајна карактеристика наше привреде. *Друго*, у тој привреди је наопако и дисфункционално била институционализована предузетничка функција. Носиоци предузетништва били су радни колективи. Кључна појава у испољавању и деловању предузетништва јесте стохастичка природа његових учинака: они се колебају у широком распону између врло великих зарада и једнако големих губитака. Убитачна асиметрија у самоуправном предузетништву састоји се у томе што се у периодима и епизодама великих добитака превелик њихов део слива у личне дохотке, генеришући притисак да се дохоци повећавају у свеукупном систему са познатим инхибиторним учинцима по привредни раст. Кад се, међутим, појаве губици, они се тек делом превале на личне дохотке а спас се тражи, и по правилу налази, у интервенцији и „подршци шире друштвене заједнице“. Профит се, дакле, великим делом приватизује а губици, опет великим делом, социјализују. Систем са таквом уграђеном асиметријом не може се у нешто даљој будућности надати ничему добром. *Трећи* фундаментални системски дефект који је немогуће не поменути јесте познати Фуруботн–Пејовићев ефекат који се, поједностављено, састоји у томе да су запослени без мотивације да штеде у својим организацијама јер су за њих везани на ограничено време, само док су запослени, тј. до одласка у пензију. У случају да се озбиљније окрену акумулацији, они би апстинирали од потрошње и формирали штедњу *за групе*. Из истог темељног разлога колективи су били заинтересовани да узимају што више кредита, и то са што дужим периодом отплате, тако да они кредите користе а њихово сервисирање пада на (опет!) друге, тј. њихове наследнике који ће се у датим организацијама запослити.

Хиперинфлациона епизода из интервала 1991–1993, као и оне раније, нпр. из 1989, догодила се уз убитачну коинциденцију двеју скупина разорних чинилаца. С једне стране, ту је био привредни систем са дубоким и далекосежним конструкционим грешкама – због ограничења простора познати *Wardov* ефекат обрнутог, тј. изопаченог прилагођавања променама у системским параметрима није напред ни поменут – и то грешкама које законито и предвидиво генеришу трошковне притиске. С друге стране привреду је сатирао разорни притисак невиђено големих јавних издатака који би ломили кичму и далеко снажнијим и привредносистемски рационалније уобличеним привредама. Редовни и одрживи извори за финансирање тих убиствених издатака нису у тадашњој СФРЈ постојали: упркос врло великим пореским

стопама, занемоћала привреда није ни издалека могла генерисати толика средства, а финансирање јавним дугом није могло да дође у обзир јер за ту намену нису средствима располагали ни осиромашено становништво нити увелико урушена југословенска привреда. Остало је штампање новца. Шта је друго могло да се очекује од огромне новчане емисије у привреди која је због распада земље и међународних санкција и без тога била непоправљиво оштећена и упадљиво занемоћала, уз све видљивије посртање?!

Догодило се оно што је морало да се деси – једна од највећих инфлација икад забележених у светској економској историји. Богетић et al. (1994, 10–11) дају добро пробране, упечатљиве и речите податке. Ту презентираних месечне и дневне стопе инфлације просто су запрепашћујуће и не траже никакве додатне коментаре. А за то како наша хиперинфлација изгледа у поређењу са другим познатим хиперинфлацијама у свету довољно је добро се загледати у изванредну, заправо драгоцену табелу на стр. 12–13 и закључити да у земљи која је успела да произведе тако разоран раст цена нешто големо, а посебно дубоко није могло да буде у реду. Крајње је информативна, и говори одиста оно што је у овој хиперинфлацији најбитније, констатација коју Богетић et al. дају у сажетку свог значајног рада, а то је да је југословенска хиперинфлација 1992–1993. била међу највећим светским инфлацијама – друга по реду и у погледу трајања и у погледу висине стопа расте општег нивоа цена.

Тако маркантна и толико разорна појава није могла да промакне ни добро упућеним и аналитички рафинираним страним посматрачима. Тим поводом Schoenfelder (1998, 175–176) констатује да је у време распада СФРЈ, пригодном изјава о независности Словеније и Хрватске јуна 1991. инфлација већ достигла галомирајуће размере, да је познати праг хиперинфлације од 50% месечно достигла фебруара 1992, те да је уочи лансирања (Аврамовићевог) Програма забележена позната рекордна стопа раста цена од 313,563.558% на годишњем нивоу. Он ту хиперинфлацију пореди са хиперинфлацијама у земљама наследницама СССР-а и налази да је несравњено виша. Годишњи просек месечне инфлације износио је 1993. године у Грузији „само“ 43,4%, а у Таџикистану „тек“ 47,9%. Те стопе делују одиста скромно у односу на стопу југословенске хиперинфлације у децембру 1993. када је (на месечном нивоу) достигла застрашујућих 178.882%! Schoenfelder констатује да су све остале земље наследнице СССР-а имале далеко ниже стопе инфлације.

Ово је тачка на којој се, макар прелиминарно и као наговештај засебне анализе којој ће бити посвећен последњи одељак, мора указати на битне политичко-економске аспекте ове хиперинфлације која се чак нашла изван најшире постављених међународних компаративних мерила. Пре свега, држава у којој је тако нешто могло да се догоди морала је бити далеко изван и испод свих замисливих међународно упоредивих стандарда (не)уређености. То и није тако шокантно како би у први мах могло да се помисли, будући да се ова хиперинфлација разгорела непосредно након распада земље. Ипак, СФРЈ је у то време већ увелико редуковала свој управљачки капацитет и

макроекономска регулатива добрим се делом спустила на ниво република. И друге републике биле су изложене истом удару распада заједничке земље па макроекономска равнотежа није ни издалека била поремећена у толиком степену као у Србији.

То указује на додатне неповољне специфичности којима је Србија била изложена а којих су друге републике биле поштеђене. Заиста, Србија је била оптерећена огромним трансферима према *крајинама* и сурово сапета санкцијама које су привреду – упркос несхватљивим изјавама неупућених српских званичника да ће санкције као изазов бити велики развојни подстрек за Србију – оштетиле тешко и на неугодно трајној основи. Па ипак, уз све те „олакшавајуће“ околности, остаје један резидуум додатних разлога који су у Србији крајње штетно деловали на привреду и друштво у целини, а у тако драстичној форми и у толиком степену нису дошли до изражаја у другим републикама. Реч је о екстремној концентрацији политичке моћи и кумулирању власти која се у Србији скупила у једној тачки. У политичкој теорији генерално је прихваћена идеја поделе власти која једина може да заштити друштво од државне тираније. То се обезбеђује тако што свака грана власти контролише и ограничава преостале две. Непоновљиви Б. Хорват (1984/1982/, стр. 239–249) главу у којој обрађује поделу власти као нужан услов демократије и слободе нимало случајно насловљава *Децентрализација и деконцентрација моћи*. У разматрању поделе власти он је много радикалнији од стандардног приступа, па уместо стандардне три уводи шест грана власти, а међу њима и *јавну управу* на чијој самосталности и стриктном оперативном ослонцу на професионалну компетентност посебно инсистира. У овој замисли лако је препознати претечу савремене идеје о *дубокој држави* са којом се Трамп сукобио на самом почетку мандата а која је своју друштвену корисност испољила тако што је успорила и ублажила неке Трампове већементне залете. Идеја независности јавне управе обухвата и изванредно важну компоненту независности централне банке о којој ће у наставку бити речи а чије драстично потирање лако може да се препозна као један од важних узрочника потоњег неуспеха Аврамовићевог програма. Кад је реч о подели власти и њеној друштвеној улози, можда није погрешно постулирати једну општу, универзално важећу емпиријску законитост по којој системи са тако наглашеном концентрацијом моћи и са хипертрофираном влашћу у тој централној тачки – пре или касније завршавају у епохалним ломовима, уз огромне штете и тешке губитке који се не своде само на економске хаварије.

Кад се у једним рукама нађе моћ и овлашћење за доношење превеликог броја неодмерено крупних, епохално значајних одлука, а кад у систему не постоји периферија која ту моћ релативизује и ограничава, те која – што је од посебне важности – у процесу тог компликованог и ризичног одлучивања пружа потребну и увек добродошлу повратну спрегу, фаталне грешке у одлучивању готово су неизбежне. Тој хазардној констелацији посебно много доприноси чињеница да актери окупљени око централне тачке, где је скупљена

сва моћ, споро и неодлучно доносе одлуке из своје надлежности, чекајући на сагласност тог најужег врха управљачке пирамиде. У том чекању пролазе прилике за делотворне одлуке и губе се шансе да се на разним тачкама у систему остваре пожељни учинци. Једнако важно, у тако хиперцентрализованом систему одлучивања – Schoenfelder (1998, 174) говори чак о аутократској власти једног брачног пара – нема спремности а често ни могућности за конструктивну, добронамерну критичку анализу алтернатива и одлука које се у вези са њима доносе. Таква анализа не развија се као пракса колективне интеракције, уз остало и зато што се у пракси показује као ризикантно па и погубно профилисање појединаца као самосталних и зрело мислећих личности. Тако се на друштвеном нивоу јављају велике штете: у доношењу судбоносних одлука, таквих које могу предодредити развојне токове целог друштва до у далеку будућност, друштво не ангажује у потребној мери свој интелектуални капацитет и у процесе системски опредељујућег одлучивања уткива далеко мање знања од онога које је расположиво. Најзад, сама чињеница да је у тако кратком временском интервалу било могуће емитовати тако големе, дословно запрепашћујуће количине новца, изазивајући незапамћеном брзином тако снажну и тако деструктивну хиперинфлацију, много говори о политичкој организацији друштва и о конфигурацији делатних социјалних интереса. Такав системски калибриран и далекосежан поремећај у свим економским токовима могао је потећи само од једног неодмерено ојачалог центра моћи, из нездраво акумулиране количине надлежности и способности арбитрарног деловања које најнепосредније сведочи о далеко поодмаклој социјалној патологији.

Марфијев закон као да важи и за земље и народе: једна невоља никада не долази сама, а у Србији су се наслеђене привредносистемске слабости и далекосежни конструкциони дефекти у архитектоници институционалних устројстава комбиновале са ударима какве увек генерише распад земље, праћен међународним санкцијама, са штетама од убитачног ембарга које ни до дан–данас нису исправно и целовито сагледане. Намеће се ипак закључак да иза свега стоје опредељујући чиниоци који понајпре улазе у домен политичке економије. Самоуправни привредни систем, као и варијанте које су му претходиле, плод је идеолошке опредељености и политичке воље а не спонтано настали регулативни поредак проистекао из слободних интеракција привредних субјеката и других друштвених актера. Социолошки су препознатљиве друштвене снаге које су у томе нашле свој интерес.

Распад СФРЈ парадигматичан је пример крупне друштвене промене која је изазвана разлазом политичких интереса и амбицијама нових елита које су претендовале на битно друкчије облике макросоцијалне организације. Тај распад је истовремено одраз неодрживости једне федералне творевине која се показала као трома и гломазна и у којој су сукоби интереса на нижем нивоу увелико изазивали деструктивне потресе. Ослобођени пређашње присиле, ти интереси су нашли начина да се организационо уобличе и акционо потврде на начин који са опстанком заједничке државе није био компатибилан. И, најзад,

у оптици политичке економије санкције су настале као последица укрштања геостратешких интереса великих сила и немогућности да се са њима ускладе и у њих уклопе националне аспирације, али и национална прегнућа да се на трајнијој основи избегне неко веће зло, народа који је у разним варијантама југословенске државе на колико–толико задовољавајући начин подмиривао своје безбедносне потребе.

Од извесног је интереса поставити чисто академско питање којим би се тестирала макар и потенцијална и строго условна рационалност Програма. И у овом случају размишљање се окреће мисаоним токовима политичке економије. Питање је да ли су у друштву постојали неки субјекти – појединци или организације – којима је развој догађаја везан за велику хиперинфлацију могао да буде у интересу. Кад су појединци у питању, није искључено да се нашао изванредан број таквих који су се у хиперинфлацији добро снашли и евентуално стекли извесно богатство. Но, за стицање богатства у хаотичним условима хиперинфлационе деструкције потребан је посебан таленат и изузетна сналажљивост, па би то што је у хиперинфлацији (и њоме!) стечено могло, макар условно, да се третира као, редистрибутивно остварена, нажалост не и продуктивно генерисана, награда за редак људски капитал. Цитирајући друге ауторе, али посебно истичући спектакуларни пораст личних доходака, Аврамовић (1998, 115–116) подвлачи најпре велико ширење распона у расподели, а потом њихово видно смањивање након што је активиран Програм. Нашли су се, дакле, појединци који су у мутним временима, у складу са прописима и противно њима, остварили поприличне зараде, али би се можда могло утврдити да су, с обзиром на невиђену концентрацију власти и надлежности одлучивања, по свему судећи користили прилике а нису били у могућности да их стварају.

Много је значајније питање да ли је Србија као држава и у неку руку представник и покровитељ свеколиког Српства, могла из те мучне епизоде да изиђе као добитник упркос огромним економским губицима и ретко виђаним одрицањима становништва. Апстрактно и теоријски на ово питање може да се да позитиван али изричито условљен одговор. Ако је евентуални циљ свесрпског уједињења, или њему еквивалентног конфигурирања државне организације у суседним републикама са српском „мањином“, био тако високо у листи приоритета да су за његову реализацију оцењена као прихватљива и таква нечувена одрицања, а да је поврх тога велики подухват националног реструктурирања успешно окончан, тј. *да су ње жртве и дале жељени резултати*, рачуница користи и трошкова била би повољна и за све што је уложено били би постигнути резултати који би те жртве оправдали. Наравно, ту се поставља питање легитимности, па чак и постојања, механизма посредством којих се одређују национални циљеви: чија све вредновања и на који начин бивају укључена у ту генералну општедруштвену евалуацију. Важнија од тога је околност – из које недвосмислено следи децидан одговор на постављено питање – да тај велики и тако скуп подухват није уродио успехом и

да резултирају као агрегатна мера ефеката који би се укључили као саставнице користи у тој *cost-benefit* анализи просто није био остварен. Наравно, сваки велики подухват вуче и велики ризик и лако је салдирати учинке *ex post*, из лагодне накнадне позиције. Па ипак није мали број људи који ту епохалну национално инспирисану акцију третирају као катастрофалан промашај, па политичком вођству из тог времена приписују неизбрисиву историјску одговорност. Постоји аргументација по којој се све то завршило на најнеповољнији замислив начин по Србију и Српство, а да би био повољнији било који други исход из домена тада доступних опција. Засада је ситуација таква да су жртве претрпљене и трошкови поднесени а да је (опет *zasaq*) крајњи исход мање повољан него што би био да се у ту недовољно изгледну борбу нисмо ни упуштали. За оне који мисле да овај историјски процес још није завршен и да су, између осталих, отворене и неке повољне историјске могућности, за коначну рачуницу још се нису стекли услови и генерални салдо финала овог процеса остаје и надаље неутврдив, са изгледима да на много дужи рок буде и позитиван. Тако се долази до нимало необичног закључка да различите процене дају различите налазе, али је јасно да те алтернативне колекције процена морају добити врло различиту евалуацију кад се конфронтирају са досад откривеним искуственим датостима.

ДА ЛИ ЈЕ АВРАМОВИЋЕВ ПРОГРАМ УСПЕО?

Ово питање отвара више даљих, изведених питања него што нуди изгледе да се дође до аподиктичких одговора. Пре свега, шта је то успех Програма и уз које и какве услове може да се устврди да је програм успео. За почетак је лакше установити услове под којима се може констатовати да Програм *није* успео. Ако Програм даје очекиване и жељене резултате – а то су они са којима су задовољни и креатори програма и академска, пословна и шира јавност – за ограничен период, од рецимо 6 или 8 месеци, а након тога настаје ситуација са којом се при конципирању Програма сигурно *није рачунало*, онда се очито може устврдити да Програм није успео. Ни власт ни јавност ни креатори програма нису се – свако у свом домену и на свој начин – упуштали у конципирање и потом реализацију програма који ће генерисати потребне учинке само пола године или тек нешто више од тога. Тако се долази до важног питања одрживости Програма. Изгледа да су успешни само они програми који су одрживи; неодрживи програми не могу бити уврштени у категорију успешних.

Посебан проблем представљају детерминанте одабраних показатеља успешности које су изван Програма и независне од њега. Шта да се ради ако се богови ускописте па на широком фронту погоршају трендове тих егзогених детерминанти, те нам показатељи успешности пруже неповољну слику и дају повод да се Програм оцени као неуспешан упркос чињеници да је, примера ради, идеално и осмишљен и имплементиран? Могућ је, дакако, и супротан

след догађаја у коме ће показатељи Програма пружити веома повољну слику иако је сам он далеко од савршеног и ако, чак, може да садржи и неке професионално недозвољене конструкционе грешке? Да ли би било прихватљиво да се креаторима и изводиоцима било ког програма припишу заслуге и да се они овеначају славом само зато што су стицајем повољних околности у том одговорном послу имали среће?

Било би веома добро ако би постојале статистичке методе за прецизно израчунавање утицаја тих егзогених, од датог програма независних фактора, те да се онима који су извели програме приписује само оно за шта су истински заслужни. Но, такве методе, не бар потпуно поуздане, не постоје, а у тестирању исхода јављају се познате две врсте статистичких грешака. Апстрахујући ову могућност и опредељујући се за оцењивање успешности засновано на исправном статистичком резонувању, опет се јавља проблем недовољног, или бар непотпуног у смислу да су неки заинтересовани актери статистички компетентни а други не, *разумевања одговарајућих економетријских техника*. Могли би да се успротиве они који те технике не разумеју и тако би дефицит знања довео до једног специфичног друштвеног конфликта. Не би то био први ред случајева у којима се због незнања и неразумевања јављају социјални сукоби.

Но, кроз које се показатеље и макроекономске агрегате има ценити да ли је Програм постигао своје циљеве, те тако испунио услове да буде окарактерисан као успешан? И како ти показатељи/агрегати треба да изгледају, а потом и како у времену да се понашају да би били оглашени за гласнике и сведоке успеха? Тренутно или годишње или чак полугодишње стање и нумеричка вредност тих величина не може бити меродавно за оцену њиховог задовољавајућег нивоа независно од каснијих трендова који из тих стања и вредности извиру. Ваља се у овом контексту сетити *временске међузависности у сивојам раси*, и то не само за БДП као синтетички израз макроекономске учинковитости, него и за друге величине, укључујући запосленост, животни стандард, па и саму будућу стопу инфлације. Временска међузависност стопа раста и других агрегата омогућава, па често и подразумева, остваривање допадљивих стопа раста или нивоа неких агрегата по цену њиховог знатног, можда и саблажњивог погоршавања у некој даљој временској перспективи. Свакако не бисмо хтели остваривање рајског насеља у скорој будућности по цену судњег дана који би дошао нешто касније. Остаје и самоподразумевајуће питање о томе које конкретне вредности одабрани показатељи треба да достигну или премаше, односно спусте се испод спецификованог нивоа, да би подухват могао да се оцени као успешан.

Занимљиво је да су у Програму из 1994. наведена три циља – обарање инфлације, повећавање производње и побољшање стандарда широких маса грађанства. Но, уколико извођачима Програма пође за руком да затечену стопу раста цена од оних 313,563.558% годишње (Schoenfelder 1998, стр. 175, односно Богетић et al. 1994, 10–11) преполове и сведу на око 150 милиона

процената годишње, хоће ли то спектакуларно обарање цена бити третирано као успех? Ако не, који је то ниво испод кога би темпо раста цена морао да падне да би се оправдано прогласио успех. Исте дилеме се, дакако, јављају и код оживљавања производње и, још више, код опорављања стандарда. Да ли је реч само о реалном дохотку или, поред њега, и о тржишној снабдевености, расподели дохотка, промени броја сиромашних... и тако редом?

И опет искрсава питање хоризонта унутар кога одабрани индикатори делотворности треба да буду праћени и да се констатује да је њихова вредност конзистентна са генералним одређењем успешности Програма. Да ли те „задовољавајуће“ вредности треба да буду осигуране за неограничено дуг, што ће рећи бескрајан хоризонт? Чини се да и ту треба дати одричан одговор. Постоје ли уопште ствари на овом свету за које можемо веровати/надати се да су вечите? Поготово је мало разлога за очекивање нечег трајног и непроменљивог, односно *оппортој на нејредвидиве йромене* у једном тако живом и динамичном организму каква је једна привреда. Ако остане без одговора питање „хоризонта стабилизације“, тј. периода унутар кога одабрани параметри и агрегати треба да одрже „пожељне или задовољавајуће“ вредности, онда постоји опасност да и питање успешности било ког сличног програма једноставно остане без одговора. Могуће је да у том случају буду бирани различити хоризонти и да у зависности од тог избора буду изведени различити, па и међусобно опречни одговори. Једнако широки простори за арбитрарност отварају се и приликом избора показатеља и агрегата преко којих би се пратила успешност реализације Програма: једна колекција може да доведе до једног, а нека друга до дручкијег, евентуално опречног суда.

Посебно озбиљне тешкоће израњају из супституционог односа величина које се одаберу као меродавне за праћење и одмеравање успешности Програма. Може ли се нешто већа стопа инфлације од Програмом планиране надоместити већом стопом раста БДП-а или неочекивано повољни(ји)м тенденцијама на тржишту рада? Ако у начелу да, како доћи до релевантних супституционих односа? За колико треба стопа раста БДП-а да буде већа од планиране да би била прихватљива стопа инфлације за 1 процентни поен већа од оне са којом се у Програму рачунало? Тако се, ето, силно раширио круг питања на која се тешко или чак никако не долази до одговора иако су ти одговори предуслов за добијање одговора на фундаментално почетно питање о степену задовољености друштвених потреба као критерију успешности Програма. Јасно је да је реч о потребама због којих је тако компликован и потенцијално скуп подухват, као што је стабилизациони програм, уопште и покренут.

Важно политикономско питање јесте како је хиперинфлација погодила поједине популационе стратуме и друштвене групе, те како је и у ком степену њихов економски и друштвени положај промењен реализацијом програма. О ударима које је хиперинфлација нанела запосленима у друштвеном сектору и пољопривредним произвођачима информативно и речито говоре Богетић et al. (1994, стр. 33–37), а о спектакуларном опоравку доходака и изласку бројних

грађана из статуса официјелно дефинисане *сиротиње* ефектно говори Аврамовић (1998, 113–116 и 119–124). Но, остало је много тога – много лишавања, трпљења и понижавајућег сналажења е да би се некако преживело – што је остало нерегистровано а још више непроучено, много несташница и изнудица које никада на прави начин неће бити установљене, а поготово не измерене. Незаобилазно својство овако великих поремећаја као што је хиперинфлација јесте, уз све невоље, драстична диференцијација доходака и других димензија живљења које су саставнице и детерминанте економског и друштвеног положаја човека. Да ли ће се тачније знати како се у тим временима неподношљиве инфлације, у односу на друга и у том погледу нормалнија времена, променио морталитет и морбидитет и за колико је, повезано са тим и примера ради, повећан број самоубистава? Шансе да се Програм оцени као успешан утолико су веће уколико је тежа и безнаднија ситуација која је њиме превладана.

Крупан проблем изазван хиперинфлацијама јесте изостајање важних информација и деформисање оних које на једвите јаде буду прикупљене. У радовима о разорним инфлацијама опште је место указивање на недостатак података и на проблематичну поузданост оних који се прикупе и објаве. То има и далекосежне политекономске импликације. *Прво*, о положају појединих стратума губи се представа која би задовољавала макар и минималне критерије поузданости и целовитости. Остаје недовољно познато како силовити пораст цена погађа поједине слојеве и групе. *Друго*, губи се ослонац за колико–толико разложну социјалну политику, они којима је помоћ најпотребнија постају недовољно видљиви. И, најзад, *треће*, битно се отежава вођење економске политике, а о развојној да се и не говори. Може се узети као аксиоматски тачно да без довољно поузданих података који покривају сва важнија привредна и друштвена подручја јавна политика као таква не може на прави начин да се води. Не бар са оном ефикасношћу која се у нормалним околностима подразумева. Због ровитог информационог ослонца економска политика је ослабљена и у много чему онемогућена управо у ситуацијама у којима је стављена пред највеће изазове. Има ли места уопштавању овог размишљања и, тако, закључку да, *ceteris paribus*, мешање државе у привредни и друштвени живот треба да иде само до границе до које то омогућава поуздана информисаност и да државног мешања у привредни живот треба да буде утолико мање уколико га жешће ограничава оскудна и незадовољавајућа информациона основа? У мери у којој Програм успева да рехабилитује *ујрављивост сисџема*, тј. да обнови функционалне домете тржишта и да рестаурише хиперинфлацијом паралисане делове економскополитичког инструментаријума, у биланс успеха Програма имају се укњижити ови немерљиви учинци. Но, ту се јавља и проблем њихове квантификације односно вредновања. Они су свакако несамерљиви са квантитативним показатељима посредством којих се вреднује Програм, па искрсава питање како доћи до целовите синтетичке одлуке.

ПОЛИТИЧКА ЕКОНОМИЈА ХИПЕРИНФЛАЦИОНИХ ДОБИТНИКА И ГУБИТНИКА И ДАЉА ПИТАЊА УСПЕХА ПРОГРАМА

О ширим друштвеним последицама хиперинфлације доста се може закључити и по томе ко је генерисао њене импулсе, ко је одговоран за њену ерупцију и поготово за протуберанце цена на појединим осетљивим секторима. У поретку владања који је генерално оцењен и општеприхваћен као ауторитаран очигледно је да су опредељујући подстреци и утицаји долазили са самог врха власти. Дословно су извирали из једне тачке. Та тачка, најужи политички врх, морала је од хиперинфлације имати и огромне, можда и буквално највеће користи. Овде реч *користи* ваља тумачити у најширем смислу, уз остало и као опредељење да се народу у целини и егзистенцијално угроженом делу нације служи на најбољи доступан начин. Прибегавајући микроекономском жаргону, то је случај општих друштвених циљева и глобалних националних опредељења инкорпорираних у индивидуалну функцију циља особе на врху политичког директоријума.

Но, уз све то одлука остаје индивидуална. Иза те одлуке стајала је масовна електорална и друштвена подршка али су постојали и они који су ту политику сматрали катастрофалном и веровали да може одвести у општу народну пропаст. Та мањина у том режиму није имала могућности ваљаног артикулисања својих ставова. Ствари су текле тако како је политички врх одлучивао, а одиста широке масе ентузијастично га подржавале. Судбина поредака у којима нема демократије, или је фактичка аутократија само танко и ради мимикрије пресвучена танком демократском копреном, састоји се уз остало и у томе да сами себе лишвају ретких али дубоко промишљених и смотрено артикулисаних упозорења која би евентуално и спречила текуће срљање у катастрофу. Ово разматрање уклапа се у рачуницу којом се одмерава успешност Програма тако што би се утврдиле разлике у штетама које изазива ауторитарна власт у зависности од стопе (хипер)инфлације. Мера у којој је друштво евентуално поштеђено тих штета захваљујући стабилизацији привреде могла би да се припише програму као тешко мерљив али несумњив учинак.

Било како било, у хиперинфлацији су кратке ноге. Чим се захукта, она почиње да изједа саму себе, а кад уништи новац на коме је трајала, бележи крај који личи на неку врсту самоубиства. Макроекономски хакарири. Такав крај нужна је последица акцелерације која је високој инфлацији инхерентна. Наиме, кад због Танци–Оливера ефекта почну знатније да се инфлационо обезвређују и сами приходи које држава остварује штампањем ничим непокривеног новца, да би се макар задржала иста маса прихода у реалном изразу, држава мора да прибегава штампању све већих и већих количина номинално израженог новца. Тиме се даље убрзава инфлација и кумулативно појачава Танцијев ефекат, што је основа за ново убрзавање емисије и ново појачавање Танцијевог ефекта. Тиме се кругови кумулативне интеракције затварају и стреловитом расту цена дају нови махови.

Због свог бурног одвијања хиперинфлација мења и конфигурацију интереса и многи од оних који су од ње извлачили неке користи претварају се у губитнике. Са разгоревањем инфлације мења се и укупна маса ефеката које продукује и, особито, расподела тих ефеката на појединачне актере и друштвене групе. И поред тога што неки субјекти и групе у неким фазама тог деструктивног процеса могу да остваре и добитке, покадшто и знатне, кад хиперинфлација достигне истински разоран ниво, укупне штете у суми далеко превазилазе извесне парцијалне добитке, све док се, најзад, цело друштво не нађе у положају погубно оштећеног губитника. Битна је ствар да хиперинфлација, кад довољно поодмакне, а на то се не мора дуго чекати, велику већину релевантних актера, а најзад фактички и све, претвара дакле у губитнике. Тешко је замислити неку социјално запажљиву групу која и при темпу разорне хиперинфлације извлачи из ње било какве користи. Хиперинфлација има, према томе, ту магичну особину да при крају практично све субјекте једног друштва претвара у губитнике. Губитник постаје и сам политички врх који ју је изазвао јер хиперинфлациона машина неизоставно зарива и постаје контрапродуктивна. То се дешава кад због експлозивних очекивања стопа раста општег нивоа цена постане већа од стопе раста саме новчане масе чији темпо раста у реалном изразу стога неминовно малаксава. Хиперинфлација просто престаје да делује у функцији обезбеђивања средстава за финансирање неких високих државних циљева. За оно што је у функцији која му је инхерентна престало да буде корисно нико не може да има интереса.

Са становишта политичке економије то је јединствена ситуација. Она је парадигматски случај околности које су као поручене за оформљење великог друштвеног консензуса. Кад хиперинфлација целу друштвену заједницу рине у стање које сви доживљавају као тешку несрећу и кад је за свакога било какво удаљавање боље од стања у коме је узапћен, успостављена је констелација која се најбоље да описати као игра са позитивном сумом. То је ситуација где би свако морао да буде мотивисан и решен да подржи акцију којом се из тог стања неповратно излази, ситуација у којој програми сламања инфлације наилазе на неподељену подршку. Друштвени консензус је редак звер, али су акције управљене на сламање хиперинфлација међу ретким забранима у којима та звер обитава.

На питање да ли је Програм успео, након што је сагледан и кроз призмину посебних интереса већих друштвених група, најпоузданији одговор дао је, можда индиректно али довољно јасно и посве децидно, сам Аврамовић. Његов одговор је и најмеродавнији јер нико није боље од њега могао знати циљеве *његовог* програма. Кад је на самом крају своје књиге (2007, стр. 124) поменуо проблеме „који су нам у јесен 1994. и током 1995. задали много брига“, рекао је много више него што су то многи читаоци регистровали. А онда је 1995. покренут и познати Програм II. Нико од њега није могао боље да зна шта све у Програму I није урађено да би се обезбедила његова одрживост, а покретање новог програма не би било ни потребно ни могуће да су првим програмом били постигнути циљевии на којима се темељио.

У питању је *одрживости Програма* за коју је напред наговештено да је *нужан услов усјешности*, а у следећем одељку детаљније се разматрају институционални и шири друштвени чиниоци који су га чинили *неодрживим* независно од његове конструкције и редоследа стратешких потеза које је подразумевао.

СУМЊЕ И НЕДОУМИЦЕ У ВЕЗИ СА ОДРЖИВОШЋУ ПРОГРАМА

Одрживост неког програма једнако је важна као и његова садржина и структура, упоредива је са мером у којој Програм, делујући глобално на све макроекономске токове, коригује њихову конфигурацију и чини их ефикаснијим. У ствари, одрживост је у неку руку и важнија од на релевантан начин одређеног квалитета датог програма: евентуалне позитивне па и завидне особине програма постају ирелевантне уколико он није одржив; програм који се у догледно време испостави као неодржив не генерише она пожељна дејства са којима се рачунало и губи значај у регулисању привреде као целине. Одрживост је значајна и са становишта једног аспекта стабилности, а тај се састоји у смиривању економских токова и редуковању њихове колебљивости, што је увек пожељно својство економског система и начин избегавања губитка ефикасности по основу флукуација или просто ненамераваних промена макроекономских агрегата.

Нарочито је важна одрживост посматраног програма са становишта политичке економије. Програм који није одржив по дефиницији подразумева знатније одступање од планиране конфигурације будућих трендова, а тиме и могуће једнако крупне промене у величини појединих агрегата. Такве промене, па чак и одступања од онога што је планирано, повлаче и промене у положају релевантних социјалних слојева и друштвених група, а то значи неуспех у реализацији увек важних социјалних циљева програма. При таквим променама поједини стратуми могу да се сурвају у дубоке џепове сиромаштва и да већ самим тим обесмисле сврху и намену програма. Једнако важно је и то што неодрживост програма, испољена кроз његову реализацију која знатно одступа од постулираних циљева, поткопава кредибилитет аналогних програма који би морали да се покрену у будућности, па и ширу политичку подршку таквим програмима. Ноторно је да су и кредибилитет и подршка важни предуслови успеха будућих сличних прегнућа и напора на плану стабилизације. Могуће је, унеколико метафорички, рећи да програми стабилизације и слични програми економског оживљавања генеришу један специфичан облик екстерналија: успех једног програма увећава шансе за успех сличних будућих програма, а *mutatis mutandis* исто важи и за неуспех програма. Тако се у овом резонувању такорећи с друге стране долази до закључка о важности одрживости програма: програми који су неодрживи не могу по дефиницији да успеју, а из неуспеха проистичу, поред осталог, и наведени негативни екстернални ефекти.

Одрживост се само на први поглед и у првој апроксимацији може дефинисати на једноставан и непосредан начин: одржив је програм чији се циљеви остварују сходно иницијалном науи и који остаје на линији планиране трајекторије до у даљу будућност. Како је показано у претходном одељку, није лако, а готово да није ни могуће, одредити колико та будућност треба да буде удаљена. Детаљније разматрање одрживости доводи до закључка да она треба да буде далекосежно генерализована. Могуће је говорити о најуже схваћеној техничкој одрживости програиа – о конзистентности билансних релација на којима се он заснииа, о његовој усаглашености са технолошки доступним опцијаиа и о његовој уклопљености у друга конкретно спецификована и квантитативно описана ограничења.

То је ипак далеко од тога да буде довољно. У процени одрживости морају се узети у обзир и шира институционална устројства у којима се дати програм реализује и дејства којима ће бити изложен у амбијенту логички опредељеном тим устројствиа. И најбољи програм може да пропадне уколико се остварује у одбојном и обесхрабрујућем институционалном окружењу. То значи да у оцену одрживости морају да се укључе и својства тог окружења у коме програм има да се реализује. Може се догодити да у тренутку лансирања програиа амбијент није погодан нити обећавајући, али да има смисла размишљати о његовом прилагођавању у ходу, тј. паралелно са извршавањем програиа. Реч је о модификацијаиа амбијента („привредног система“) неопходним да би се учинили остваривим они сегменти неког програиа за које је у иницијалној поставци, тј. у затченој структури система, оцењено да не омогућавају одрживост програиа. Тако би могло да се дође до појиа *условне одрживости* датог програиа: он се може оценити као одржив под условом да се изврше институционална прилагођавања која његово остваривање имплицира.

Но, и у вези са тим прилагођавањиа јавља се дилема артикулисана питањем да ли ће бити могућа. Какве год да су, модификације *привредног система* зависе од изгледа које у том погледу обећаиа и нуди *политички систем*. Иако се премешта у подручја опадајуће управљивости, свако померање од најуже дефинисаног привредног система ка политичком систему и даље – а то се може замислити као низ концентричних љуски око програиа као иницијалног импулса за ова широко схваћена свеколика организациона прилагођавања – предвидиво се стиже до у само друштво са његовим вредностиа, моралним опредељењиа, митовиа и колективним памћењем. Стиже се у компликовано и тешко сагледиво подручје *неформалних институција*. Неодрживост може да се појиа као плод и продукт ограничења садржаних у било којој од тих сукцесивних „љуски“ најшире схваћене друштвене организације, а већ је напоменуто да вероватноћа спречавања потребних промена расте са преласком на све шире и шире „љуске“, са строго дефинисаних економских институција, на политичке установе и даље на неформалне институције као скупину организационих форми на најширем социјалном плану.

Прелаз са једне „љуске“ на следећу, много ширу и сложенију а мање управљиву, делује у оваквој апстрактној расправи једноставно и безмало самоподразумевајуће. Међутим, ти прелази су хазардни и неизвесни и на њима готово по правилу искрсавају несавладиве препреке. Кад не би било тако, све би се земље брзо изједначиле по нивоу развијености тако што би у привреду и цело друштво уградиле, иначе добро познате и детаљно проучене, *ефикасне институције*. То не само да не бива увек него не бива ни по правилу. Кардиналне сметње су партикуларни интереси – постоје довољно моћни социјални стратуми који кољу друштвеног вола за килу меса – и одсуство друштвених снага које би зарад јавног добра и општег интереса могле да их савладају (в. Asemoglu 2014/2012, посебно стр. 82–109, 358–368 и, још пажљивије, стр. 388–391).

Патолошке комбинације партикуларних интереса и довољно велике моћи да они на трајној основи буду оживотворени нису једини разлог због кога је тако хазардан и неизвестан прелаз са једних на следеће, шире слојеве најшире дефинисане друштвене организације. Дуго се и погрешно веровало да је градња институција ствар универзалног друштвеног ума и да потпуно знање, савршена информисаност и беневољентан однос према општем интересу, па макар се радило и о просвећеном деспоту, представљају стандардне саставнице које се без даљих питања могу уградити у сваку нормативну теорију институционалног развитака. Дефекти и функционалне мањкавости карактеристични су само за тржиште а не и за просвећени ум који гради привредносистемске оквири унутар којих ће оно деловати. Ипак се, макар и са великим кашњењем, увидело да је развијање институција, баш као и функционисање тржишних механизма, у крајњем ствар интеракција множине актера са властитим преференцијама, ограничењима у погледу знања и информисаности и могућностима промашаја у процесу одлучивања, те да се са познатим мањкавостима које су поодавно установљене у деловању тржишта може и мора рачунати и кад се ради о једнако интерактивним, те тако и хазардним, процесима институционалног развитака (Ahrens 2002, 1–15, 117–178). Нека се тек напомене да се стандардни дефекти тржишта – екстерналије, економије обима, морални хазард, неповољна (*adverse*) селекција и информациона асиметрија – јављају и у процесима административног државног одлучивања, само у жешћем облику и са озбиљнијим последицама. Разлог овој тежој манифестацији функционалних мањкавости ваља тражити у одсуству власничке окоснице у процесима одлучивања која једина може у целини да осигура истинску одговорност.

Илустрације ради могу да буду наведене само информационе асиметрије: кад на ред дође алокација буџета, свако министарство се у арени надгорњавања појави са својом високо специјализованом експертизом. Ниједно не располаже специјализованим знањима којима би могло да парира било ком другом министарству. Алокација ни теоријски не може да одговара било каквим објективно утврдивим друштвеним потребама јер о њој одлучују актери који ни уз најповољније теоријске претпоставке не могу о захтевима

и потребама оних других да буду у задовољавајућем степену информисани. Исход је аналоган колективном тражењу оног правог у гомили лажних артикала у тотално замраченој соби и више одражава односе политичке моћи и множину непредвидивих случајних утицаја него објективне потребе у релевантним сегментима јавне потрошње. Уз поменуте дефекте у процесима колективног – административног и политичког – одлучивања није било наде да се у некаквом међувремену исправе конструкционе грешке у привредном систему како би се за реализацију Аврамовићевог програма обезбедили неопходни институционални предуслови.

Фундаменталне институционалне инваријанте због којих Аврамовићев програм није могао да се реализује онако како је замишљен, тј. просто речено није могао да успе, морају се овде изложити у сурово скраћеној верзији. Најпогубнија, идеолошки предодређена конструкциона грешка састојала се у начелу да запослени сами одлучују о својим дохоцима. У садашњој ретроспективи просто је тешко поверовати да је ико могао да се определи за један тако бизаран и чак здравом разуму противан принцип расподеле. То дистрибуционо начело било је и остало трајно изворишно језгро неподношљивих трошковних притисака, те тако и системски уграђене тенденције ка инфлационим узлетима. Са ендемски делујућом тенденцијом ка интензивној трошковној инфлацији ниједан стабилизациони програм – а у прошлости су били активирани често и опетовано – није успевао, па су и за овај Програм изглед били безнадежно слаби. Толико пута су биле започињане различите реформе са заједничком цртом да се не промени оно што је и било прави узрок економских невоља, тј. да се не такну самоуправне светиње, па је у прошлости регистровано онолико реформских дебакла колико је било и тих крњих и сакатих реформских покушаја. Ова фундаментална системска слабост била је праћена неизграђеним а још слабије примењиваним правним поретком који такође може да се оквалификује као системска слабост. Наиме, у аутократским системима, са неизбежном и ноторном претераном концентрацијом моћи, за изградњу ваљаног правног поретка нема нити могућности нити изгледа, јер је он принципијелно сукобљен са самом бити аутократије; он, наиме ограничава власт, а то је оно од чега аутократска владавина понајвише зазире. Однос социјализма према закону још увек се најбоље да изразити чувеном Лењиновом напоменом да се закона не треба држати као пијан плота.

Кад је расподела дохотка неуређена и кад фактори комплементарни с радом нису у расподели на прави начин заступљени – допринос комплементарних фактора прелива се у радне дохотке – онда су велики губици и масовна неликвидност неизбежне појаве у самоуправној привреди. Губици су неизбежни јер се пораст личних доходака преноси са оних сегмената привреде који су капитално интензивни и опскрбљени другим погодностима на делове привреде који таквим погодностима не располажу. Лични дохоци расту преко мере која је конзистентна са нормалним функционисањем привреде, а губици и неликвидност – природна саставница праксе при којој привреда крвари

издајући на личне дохотке више него се на трајнијој основи може издржати – настају и одржавају се као трајни елементи макроекономског крајолика. У том (ре)дистрибутивном хаосу могле су осетно боље да опстану фирме које су имале натпросечно добру управљачку гарнитуру која је успевала да потисне самоуправљање и организацију извуче из хаоса колективног неприлично демократизованог одлучивања (Мишковић 2018, стр. 23–40); предузећа са просечном и исподпросечном управом копнила су у турбуленцијама прекомерног самоуправљања и, исцрпљујући се на безначајним предметима колективизованог одлучивања, губила изгледне и крупне пословне шансе. Крњ и климав правни поредак, а посебно његова селективна и недоследна (не)примена, не пружа потребну заштиту уговора, па се финансијска недисциплина, са свим пратећим погубним штетама шири на цео систем. У губитке упадају и рентабилна предузећа јер не могу наплатити своја легитимна потраживања, а стална пратећа инфлација изједа њихову вредност ако се посредством ноторно неефикасних судова нешто и успе намаћи.

Кад је систем на принципијелној равни погрешно постављен – а политичка економија узроке ове изопачености налази у посебним интересима појединих група, махом унутар тзв. политичке класе – он тражи штуде административне интервенције да га заштити од деструктивних тенденција које спонтано генерише. А интерактивни су и процеси кроз које се остварује ова интервенција због чега су оптерећени већ поменути стандардни али појачани слабостима. Све то уз корупцију која у процесима јавног одлучивања представља додатну и нимало наивну деформацију. Администрирање се тако товари на привреду као додатни чинилац обарања њене ефикасности и јасан разлог њене развојне занемоћалости.

То је у најкраћем безнадно ровита подлога на којој је Аврамовић заједно са својим тимом прегнуо да реализује свој познати Програм. Реч је о једном хронично дефектном привредном систему који је променама из 1989. године учињен још мање делотворним него што је дотада био (Schoenfelder 1998, 194); у таквом институционалном амбијенту Програм на трајнијој основи није могао да буде успешан. У својим јавним наступима Аврамовић није давао знаке да је био свестан опасног тресетишта на коме се лако могло потонути у живо благо које се под варљивом површином скривало. Изгледало је као да је потценио и ризике у које улази заснивајући сарадњу са једном изразито аутократском влашћу. Брачни пар о коме говори Schoenfelder (1998, стр. 176) био је више него непогодан за овако озбиљну сарадњу – с обзиром на епигот какав се помиње у народној пословици, одиста није било препоручљиво са таквом влашћу садити тикве – а то је Аврамовић 1996. проверио на властитој кожи на крајње неугодан начин.

Ја сам се супротставио томе Програму првенствено ношен уверењем да било каква сарадња са тадашњом влашћу не може бити добра и чак да не може повољно да се оконча. Био сам, међутим, далеко од тога да предвидим његове спектакуларне *крајкорочне* успехе. Могућност изванредног, макар и

временски ограниченог, успеха чини се да је на прави начин пошло за руком да сагледа и предвиди једино Аврамовићу. Са својим опсежним знањем, ванредно високом специјализованом експертизом и међународним искуством, какво тада није имао ниједан југословенски економиста, Аврамовић је уочио шансе које су другима биле ван спознајног видокруга.

Кратак, дословно скучен временски хоризонт Програма његово је опредељујуће својство. Једна изразита специфичност у његовом конципирању била је у одлуци да се уместо стандардног поступка консолидације монетарног система, рехабилитације постојећег динара уз евентуално претходно увођење реда у јавне финансије, постојећа истрошена валута једноставно замени. Доиста, кроз хиперинфлацију динар је такорећи појео самог себе; кад је реч о тој старој, дивљањем цена еродираној валути, ту и није имало шта да се консолидује. Но, ваља парафразирати да је требало оштро око једног ученог, искусног економисте какав је био Д. Аврамовић да се то уочи и да се баш у томе виде шансе за, макар и временски неугодно ограничен, успех Програма. Могло се већ тада видети, а у садашњој ретроспективи то је сасвим очигледно, да је Програм кратког века и да циљеви од којих је пошао неће моћи да буду испуњени.

Програм је подразумевао вешто коришћење једнократних макроекономских импулса. Пре свега реч је о једној изолованој девизној инјекцији која је, у стилу монетарног одбора (*currency board*) послужила као основа за нову валуту. Ликвидносно испошћена привреда, унакажена хиперинфлацијом, такву инјекцију је морала дочекати као сламку спасења. Но, већ након 6–8 месеци појавиле су се озбиљне тешкоће. После јуна 1994, дошло је до праве провале цена и номиналних надница од по 9,5% *месечно* (Аврамовић 2007, 116). Већ 1994. јављају се први наговештаји кризе неликвидности (117). Повампирена је и пракса додељивања, боље речено политичке изнуде, лоших кредита, таквих за које се унапред знало да неће моћи да буду уредно сервисирани (114).

Аврамовић на то упозорава са великом забринутошћу, утолико изразитије што су са ризиком озбиљног продубљивања неликвидности такви кредити били погубна претња и за Програм и за целу привреду. Као поштен зналац и признат експерт, Аврамовић (стр. 89) констатује да је успех Програма кратковек и чак (стр. 96) да је спорост власти у предузимању даљих корака ради појачавања изгледа за успех Програма довела до ситуације у којој су „на дужи рок критичари [...] били у праву по неким питањима“. Поред једнократне девизне инјекције занемоћалој привреди једнократан карактер имало је и убрзано коришћење залиха акумулираних током хиперинфлације (стр. 96). Залихе су знатно повећале снабдевеност тржишта потрошним добрима и силно допринеле кредибилитету Програма и његовом, макар и краткотрајном, успеху. Важан чинилац кредибилитета била је још једна црта у реализацији Програма на којој је Аврамовић фанатично и са пуном доследношћу инсистирао. То је поштивање прокламоване конвертибилности, чиме је јавност уверена да је нови динар озбиљна валута и да је практично еквивалентан немачкој ДМ.

Све у свему, Аврамовић је добро уочио и зналачки искористио потенцијале за тренутни успех какве је Програм несумњиво садржавао. Вероватно би се тешко догодило да било ко други уобличи програм који би на кратак рок дао тако сјајне резултате. Међутим, није било тешко учити његову дугорочнију неодрживост, можда није претерано рећи његову *ефемерност*. На инјекцију споља убачених девизних средстава, која у апсолутном износу нису била велика али су била голема с обзиром на сасушену привреду која је домаћег новца била фактички лишена, привреда је предвидиво реаговала захвално и на готово идеалан начин. Но, *једнокрајност* и *временски ограничено дејство* овог драгоценог импулса представљали су кључну чињеницу у разумевању ефеката које ће Програм произвести у привреди и, посебно, у сагледавању његове судбине на дужи рок. Јавили су се и тврдо формулисани ставови (Маџар 1994) који су Програму предсказивали кратак век и метафорички га изједначили са вилиним коњицем. Да је било прилике да се привреди *ионово* пружи још једна слична девизна инјекција, у комбинацији са довољном масом акумулираних залиха, нема сумње да би сличан програм опет успео, и то вероватно на сличан начин.

Ако се *одрживост* прихвати као потребан услов за *успешну реализацију* Програма, онда је јасно да, управо због неодрживости Аврамовићев програм *није успео*. Ако се посматра у најширем друштвеном контексту, неће бити претерано ако се каже да у таквом амбијенту није ни могао да успе. Висока политика ауторитарне власти произвела је многе поремећаје, посебно на линији односа са другим земљама, а понајвише оним најмоћнијим, који су сметња за било какав крупнији програм. Та политика, додуше у комбинацији са великим изазовима са којима је била конфронтрана, довела је чак до ратног сукоба са најмоћнијом војном алијансом на свету, те до познатог бомбардовања. Може ли се говорити о шансама за успех било каквог програма под тако неповољним околностима?! Уосталом, принципал који је групу економиста окупљених око Аврамовића овластио да формулишу Програм и крену са његовом реализацијом окончао је на познати трагичан начин. Томе, наравно, није допринео Програм нити радње на линији његове реализације, али се смотрено може аргументисати да окружење у коме је било и сурових међународних санкција, и бомбардовања, па касније и спектакуларан пад врха власти који је Програма наручилац, том послу сигурно није могло погодовати. У тако турбулентном окружењу, поред управо наведених, морало је бити и много других чинилаца који су драстично умањивали изгледе да се Програм оконча онако како је замишљен.

Алтернативни доказ изостанка успеха већ је поменути Програм II. Све и да није било ни санкција ни бомбардовања, морао би да искрсне проблем критерија и стандарда за пресуђивање о томе да ли је Програм успео. Таквим стандардима очито не располажемо. Једини ослонац је исход који је сам Аврамовић имао на уму кад је осмислио Програм и покренуо његову реализацију. Он је засигурно имао представу о томе какав треба да буде исход и пре него

што се приступило реализацији Програма. Ако је ОН оценио да пожељни и потребни учинци нису постигнути, онда је то доказ да Програм није успео. А да је тако оценио, види се по томе што је већ 1995. покренуо познати Програм II. Ово би био доказ једне од могућих оцена успешности програма заснован такорећи на теорији откривене преференције.

ПОЛИТИЧКА ЕКОНОМИЈА УСПОНА И МАЛАКСАВАЊЕ ПРОГРАМА МОНЕТАРНЕ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ

Постоји једна множина разлога због којих је за анализу судбине овог Програма најважнији, а у крајњој линији једино битан онај аспект који се да истражити путем инструментарија и концептуалног приступа политичке економије. Безмало невиђена хиперинфлација, посебно њено иницирање и механизми даљег потхрањивања, ограничења у евентуалним покушајима њеног сузбијања, дистрибуција користи за одабране актере, а посебно распоред огромних штета које је она нанела на нивоу целог друштва – све су то појаве које своје дубоке, може се рећи крајње узрочнике имају изван саме привреде, па тако по дефиницији спадају у политекономске категорије. У области која је у домену политичке економије лоцирани су и разлози за покретање Програма, само његово обликовање и предуго очекивано активирање. Најзад, у сфери чинилаца које академски покрива политичка економија дају се разазнати и разлози који су, са посве природним временским помаком, довели до знаковитих појава и продуковали трендове чији се учинак кратко може означити као неуспех Програма садржан у његовој неодрживости. Може се, дакле, рећи да су, у крајњем и генерално узев, исти они (ванекономски) чиниоци који су довели до хиперинфлације изазвали и неуспех овог у првом наврату величанственог Програма.

Политичка економија Програма није академска вежба уприличена за једнократну употребу. То што је подрило Програм део је једне наопаке стварности која ово друштво притиска деценијама и која се истрајно репродукује и након временски ограничених предаха кад се створи утисак да је та стварност коначно превазиђена. Кроз политичку економију Програма много се да научити о бројним другим добро смераним а редовно неуспешним покушајима да се то што земљу трајно паралише превлада и да се коначно отворе простори за њен несметан развитак. Чиниоци којима се бави политичка економија Програма као да су се у друштвено биће ове земље трајно укопали и као да се без њиховог разматрања не могу истински разјаснити битне детерминанте развојне посусталости и прикованости Србије за дубоко зачеље европске развојне лествице. Пожељност разматрања политичке економије Програма произлази и из околности да је много тога што се њеном применом установи за то сад већ поодавно време – актуелно све до дана данашњег. Све и кад се одшкрину окна напретка и модернизације, пребрзо се испоставља да се Србија враћа себи самој.

Ако би се ова коб ванекономских ограничења на привредни развитак и пратећих блокирајућих механизма који генеришу типичне комбинације ниског развојног нивоа и разочаравајуће недовољног темпа раста морала исказати на најкраћи могући начин, онда би се то svelo на констатацију несавладивог дејства политичких чинилаца у привреди и ван ње, те тако на силу и принуду изведену из легитимизоване државне моћи. Тиме је неизбежно имплициран скучен простор за добровољне интеракције друштвених актера у оквирума и уз координацију ваљано постављеног, истрајно развијаног и доследно примењиваног правног поретка. У друштву са вишком присиле и мањком слободе мали су изгледи изласка на путању ефикасног и одрживог привредног раста, па тиме и успешног – како год да се дефинише – општер социјалног развоја.

У овом контексту се као најеефектнији и најкраћи пут ка разјашњењу тешке ванекономске бољке, која пре свега блокира привреду, указује позивање на један више него значајан, унеколико просветљујући рад (Петровић, Брчеревић и Глигорић 2019) у коме се, након што је утврђено да је Србија заглављена у пакленој замци крајње незадовољавајућег развојног нивоа и безнадно ниског темпа привредног раста, *економетријски* доказује да су битни чиниоци тог забрињавајућег отклона у стопи раста превелика корупција и једнако драматично заостајање у владавини права. Оба ова чиниоца у домену су исправно лоцираних и легитимно приписаних *државних* овлашћења и деформације у њиховом нивоу и кретању облик су несавладиве штете коју ванекономски чиниоци, првенствено лоцирани у политици, трајно наносе овдашњој привреди.

Воденични камен обешен о врат привреди Србије није од јуче, али је у хиперинфлационом нeredу који је некима доносио големе нерегистроване користи био посебно увећаван. Са огромним губицима који су се на крају убитачно свалили на цело друштво, број добитника у том разорном процесу морао се смањивати, а и њихова мотивација за одржавање тог запањујућег монетарног нeredа морала је да опада. Поред тога што су били морално проблематични и социјално репулзивни, ти добици су очито били и временски неодрживи. Прибегавајући поступку којим се покадшто служе палеонтолози кад на основу једног зуба или ребра реконструишу целог мамута, инструктивно је указати на чињеницу да је у хиперинфлационој 1993. години учешће материјалних трошкова у јавној потрошњи износило ништа мање него 55,8%, уз учешће јавне потрошње у друштвеном производу од такође саблажњивих 45,2% (Богетић et al., стр. 17), док је нормално, мирнијим макроекономским токовима примерено, ово учешће нешто изнад 15%; у 2018. било је планирано на нивоу од 16,2%, а остварено је у износу од 16,5% (Фискални савет 2018, стр. 19). Које су се, и какве све, ту морале догодити злоупотребе! Чак и кад се узме у обзир драстично сасецање плата и зарада, што је морало оставити препознатљиве трагове на структуру јавних расхода, показатељ остаје запањујући и наговештава редистрибуционе, очито експлоататорске, заокрете чији прави опсег никада неће моћи да буде установљен. Није без

знатне информационе вредности ни Schoenfelder-ова опаска (1998, стр. 175) да је држава, све са својом имовином и приходима, била као нека самопослуга која је омогућавала чиниоцима власти и камарили која је за њу прирасла да се намирују како нађу за сходно.

Да је тадашња власт била корумпирана и деструктивна и да је економски разглављену и финансијски исцрпљену Србију водила у самоубилачке авантуре, данас се може прихватити као доказана и ни у ком делу неоспоравана истина. Краткоће ради, нека буду цитиране две врло репрезентативне књиге, обе из пера српских академика, које су у целости посвећене злоупотребама тадашње власти и њених политичких сапутника. То су Милошевић (2007) и Чавошки (2007). Међу аргументовано поткрепљеним жестокиим критикама ту се могу наћи запажања о (зло)употреби државних ресурса у електоралном надметању, о невиђеним пропагандним харангама против опозиције без могућности одговора на масовним медијима, о монополисању медија у стицању изборних предности и прикривању (економско)политичких промашаја, о крупним грешкама у спољној политици које су економски исцрпљену Србију водиле у сукобе са несравњено јачим непријатељем, о економски штетним *политичким* потезима у међународним односима који су изазвали спољни ембарго и друге економске санкције, о привредним штетама које су проистикале из других акција политике које су биле ван привреде али су се на њу убитачно реперкутовале... Schoenfelder запажа да су за локалне прилике високи доходи, остваривани у „државној самопослузи“ на предаторски начин коришћењем привилегија по основу располагања јавним средствима, коришћени на начин који је најмање продуктиван са становишта привредног развоја – та средства су налазила свој пут према иностранству и бивала прецизно атерирана на приватним рачунима.

Овде се мора указати и на шире друштвене чиниоце ове погубне ситуације и занемарљивог развојног потенцијала који је у њој садржан. Поред крајње неравноправних, партикуларно узурпираних и монополистички деформисаних услова политичког надметања, ту је и демократски недовољно еманциповано бирачко тело које је пре предмет политичке манипулације и управљачких стратегија него што делује као чинилац усмеравања власти, њене контроле и њеног систематског ограничавања. То тело се више равна по манипулаторски устремљеним лидерима него по политичким програмима и резултатима које алтернативне гарнитуре успевају да испоруче. Тако се догодило да се у периоду мањем од четврт века то тело хаметице окупи око најмање три, евентуално четири, лидера са упадљиво различитим политичким оријентацијама. То тело је, другим речима, више предмет обраде са врха претерано моћне власти него што је делотворан друштвени механизам за њено надгледање и, према заслуги и потреби, смењивање.

Претерано јака централна власт ослоњена на концентрацију политичке моћи у једној тачки, што је у оваквим друштвима еквивалентно па и идентично једнако изразитој концентрацији *друштвене* моћи, што ће рећи *моћи као такве*, омогућила је да се одлука о активирању Програма донесе „на

надлежном месту“ по кратком поступку али и условила његово потоње поткопавање уз фактичко поништавање у не тако далекој будућности. Кардинална мана политичког система, пресудна за активирање и фатална за потискивање Програма, било је одсуство поделе власти. Све три гране власти биле су срасле у монолитну целину, па годинама није било друштвеног чиниоца који би тој власти могао да се успротиви. Ноторно је али се мора напоменути да је јединство власти друга страна аутократије, синоним за диктатуру коју власт врши над целим друштвом и знак одсуства цивилизацијске еманципованости целокупне друштвене заједнице. То је готов рецепт за самовлашће путем кога политички врх контролише цело друштво, уместо да буде обрнуто. Битно је у том контексту да закон губи своје императивне атрибуте и обавезујућа својства и да је простор за арбитрарно господарење одиста неограничен.

Кад се закон обезвреди и обеснажи, изостају важна координациона дејства, друштвени актери остају незаштићени у односу на неодмерено моћну власт, а неизвесност која из тога произлази довољна је да паралише привреду и остале сфере социјалног живота. У систему у коме је држава изгубила своје *нейосредне* економске функције и у коме алокација, а поготово мобилизација ресурса зависи од иницијатива и прегнућа неслагљивог мноштва социјалних актера, одсуство правне сигурности и резултујућа инхибиторна неизвесност испоставља се и показује као истинска развојна катастрофа. Обезвређивање закона у комбинацији са њиховом селективном применом (в. бројне написе скупљене у цитираној књизи К. Чавошког 2007) ствара језиво одбојан амбијент у коме готово да нема подстрека ни за какву развојно подстицајну акцију.

Економском назадовању које из овако поништеног правног поретка неминовно следи додатно доприноси размах редистрибутивног понашања у коме преовлађујућа већина актера своју енергију и инвентивност усмерава на (пре)распodelу постојећих уместо на производњу нових вредности. То је у основи појава о којој је у више својих јавних наступа алегоријски говорио професор М. Зеџ, обрасца понашања који се састоји у томе да се око датог а оскудног казана, не допуњујући га, окупља све више претендената док га најзад сасвим не испразне и изврну.

Перемпторно негаторски однос према закону, а јарко илустративан за овај случај, огледа се у томе да је, стриктно гледано – а како друкчије да се тумачи (не)законитост неке радње или операције – сам овај Програм био незаконит! Наиме, на једном од састанака експертског тима професор О. Ковач је децидно и у формулацији која се није могла побијати истакао да су послови и питања на која се односи Програм у *искључивој надлежностии Савезне владе* и да се Република, заједно са Аврамовићевим тимом и пратећим активностима, *неовлашћено убацила у домен који јој не ѿриѿада!* Аврамовић (1998, стр. 45) ову *чињеницу* износи без коментара и ограда јер је она заиста непобитна и добро позната у стручној, а делом и у широј јавности.

Доима се као својеврсна историјска иронија да је Аврамовић, заједно са тимом, незаконито упао у подручје које припада другим институцијама, а да је,

чини се опет незаконито, смењен са положаја гувернера. То се догодило када је са тог високог места покренуо активности управљене на извођење структурних реформи, тј. на широку област у коју Програм није улазио а која се убрзо показала као потребан, незаобилазан услов за његову успешну реализацију. Још је у сећању драматична, врло дуга седница Народне скупштине на којој је потресеним гласом највише, али и најубедљивије, говорио сам Аврамовић. Његова чврста аргументација и здраво резонување нису на Скупштину оставиле трага и био је смењен огромном већином гласова, ако не и једногласно. Начин на који је Аврамовић започео свој рад на сасецању хиперинфлације, а поготово потресни епилог којим је његова сарадња са влашћу окончана, показује сву важност ванекономских чинилаца, понајвише политичког амбијента у коме Програм има да се остварује. Показала се, другим речима, важност онога што је у конципирању Програма Аврамовић сасвим оставио по страни а што се на сурово конкретан начин потврдило и на судбини Програма и на облику Аврамовићевог драматичног разиласка са влашћу.

Са становишта политичке економије велику тежину има и питање одговорности за вођење економске политике. У познатој студији о држави то питање је исцрпно разматрао мудри Слободан Јовановић и закључио да је простор за постављање политичке одговорности изразито ограничен, а да је за промашаје у политици примењива само *йолийичка* одговорност која је неизоставно много слабија од грађанскоправне одговорности у тржишним трансакцијама. Будући да политичари као грађани не поседују иметак из кога би могли да надокнаде огромне штете које могу да изазову у својству ималаца јавних надлежности, једина доступна форма одговорности јесте смена са функције и, неизоставно, јавна дискредитација која би некако морала да буде сразмерна причињеној штети. Током рада на Програму постављено је у оштријој форми од уобичајене и питање одговорности, уз подсећање да су бројни ранији покушаји стабилизације пропали а да нико није био п(р)озван на одговорност. И том се приликом видело да у систему, па ни у друштву, не постоје механизми који би осигуравали да званичници одговарају за своја дела. У вези са тим Аврамовић (2007, стр. 28) скептички закључује да се одговорност везује за лични и политички морал кога нажалост у тадашњем владајућем директоријуму није било.

Одсуство независности централне банке у институционалном систему и устаљеној пракси у Србији мора као крупан недостатак да се истакне и на овом месту. Као гувернер централне банке Аврамовић је болно на својој кожи осетио како кључни човек у монетарној политици – без независности средишње установе којом управља не може ваљано да ради свој посао и да би НБЈ морала да буде тврђава којој ни апсолутни носилац аутократске власти не би могао по својој вољи да приђе. Независност централне банке иначе спада у елементарне ставове који се исцрпно образлажу у макроекономским уџбеницима (Mankiw 2010/2003, 459–460), па се чак саопштавају и резултати емпиријских истраживања о (позитивној) корелацији степена макроекономске

стабилности и специјално конструисаног индекса независности централних банака. Заосталост регулативне машинерије, примитиван стил вођења економске политике и запањујуће одсуство основних макроекономских знања најбоље се виде по томе у каквом је статусу држана централна банка, тада још НБЈ. Једнако упадљиво институционална неразвијеност и кадровска неспособљеност пада у очи и на основу макар и овлаш сачињеног прегледа драстично повлачених економских потеза – нпр. административно закивање цена уз нерасудно велике и уз то растуће новчане емисије – што Аврамовић (1998, 4–5, 27) ефектно документује. Шта тек рећи о одлуци НБЈ да се есконтна стопа смањи на 34% и тремитли кад се стопа инфлације винула на 100% месечно (стр. 10). У несавладиве препреке за коначан успех Програма спадале су не само конструкционе грешке и функционални откази једног анахроног привредног система, који никада није ни могао да буде ефикасан, него и саблажњив недостатак знања и стручна неспремност не само високих званичника него и неких њихових саветника. Аврамовић је морао да се бори и против ретко виђане политичарске самовоље и против примитивизма који је тако саблажњиво избијао на видело кроз непознавање базичних макроекономских законитости и одговарајућих емпиријских правилности.

*

Аврамовићев програм је, после свега, једно велико професионално достигнуће. Из њега ће нараштаји економиста моћи много да уче и да се инспиришу за нове идеје и увиде. Он је можда јединствен у свету по брзини и делотворности са којом је пресекао другу по интензитету и трајању хиперинфлацију у свету. То је постигнуто пре свега једном великом иновацијом – опредељењем да се новац просто замени уместо да се иде на рехабилитацију сасушеног и безнадно обезвређеног старог динара – уз примену важних елемената модела монетарног одбора који је за овакве хиперинфлационе катастрофе погоднији од других опција. Као врстан и искусан економиста, Аврамовић је добро знао шта у већим економскополитичким подухватима значи поверење и кредибилитет је изградио тако што је осигурао да се доследно испуњава оно што је обећано, а то је конвертибилност новог динара. Успеси нису изостали и може се рећи да су били спектакуларни. Неким будућим истраживачима у области компаративне анализе стабилизационих програма остаће да утврде има ли још каквих програма у свету који су, макар на кратак рок, дали такве задивљујуће резултате.

Међутим, лепотица је играла само једно лето. Вилин коњиц (Маџар 1994) успео је да се вине, и то стреловитом брзином, и у висине какве нису биле очекиване. Међутим, било је лепо али није дуго трајало. Скептицима који су сумњали у дугорочнији успех Програма временом се, и на свој начин, придружио и сам Аврамовић. За успех програма далеко је од тога да буде довољна само његова техничка страна, његова конструкција и билансна усаглашеност. Потребно је и одговарајуће институционално, политичко па и друштвено

окружење. Све оно што је било изван Програма, а битно је утицало на његов исход у дугорочној перспективи, било је незадовољавајуће. Пре свега један привредни систем са изопаченом самоуправном регулативом расподеле дохотка и неспособношћу адекватног вредновања привредних ресурса, а потом и један аутократски политички систем са огромном концентрацијом моћи, са јединством власти уместо њене поделе ради ограничења и равнотеже (*checks and balances*) и са једним цинично игнорантским односом према правном поретку и владавини права. Са невиђеном ароганцијом игнорисано је устројство без кога је незамислива и сама цивилизација а камоли успешно остваривање програма монетарне реконструкције. Изгледало је да Аврамовић није уочио прохибитивна, несавладива ограничења која су извођење Програма већ у догледно време морала да сапну и онемогуће. Или, алтернативно, да је веровао да ће почетни успеси Програма и на власт начинити довољно снажан утисак да се приклони далеко захтевнијим структурним, па делом можда и политичким, реформама. Таквима које би у резултату дале погодан амбијент за дугорочни успех Програма и трајну стабилизацију ове привреде. То се није догодило.

Неки од нас упустили су се у критику тог Програма већ на основу голе чињенице да је он покренут у договору са тадашњим, уосталом за овај посао *ненадлежним*, председником Србије, кога су многи обожавали али они далеко малобројнији видели као економску и политичку пропаст земље. Нема сумње да је било способних, спремних економиста који се нису ни потрудили да развију неку целовиту аргументацију којом би доказали неодрживост Програма у дужој перспективи, али су се њему критички супротставили само на основу голе чињенице да је иза њега или уз њега стајала власт у бесудној земљи, у држави коју је управо та власт учинила бесудном. Са влашћу која је изван и изнад правног поретка сваки је озбиљнији посао изложен убиственим ризицима. Аврамовићу је требало отприлике пола године да у изгледност те сарадње посумња, а још неких годину дана да ту хипотезу и провери. То се догодило као сценарио који је путем медија био на увиду целој земљи а који је, како је цео тај најшири аудиторјум могао да се увери, за Аврамовића био својеврсна Голгота. Знало се да његово здравствено стање није било завидно, а не може се искључити претпоставка да се овај коначни судар са влашћу неповољно одразио на остатак његовог живота.

ЛИТЕРАТУРА

- Ahrens, Joachim (2002). *Governance and Economic Development – A Comparative Institutional Approach*. Cheltenham, UK * Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Asemoglu, Daron i Džejms A. Robinson (2014/2012/). *Zašto narodi propadaju – Poreklo moći, prosperiteta i siromaštva*. Beograd: Clio. Preveli Đorđe Trajković i Stefan Trajković Filipović.

- Аврамовић, Драгослав (2007). *Реконструкција монетарног система Југославије и победа над инфлацијом 1994*. Београд: Европски центар за мир и развој. Постоји и раније издање: Институт за друштвене науке – Центар за економска истраживања, 1998.
- Bogetić, Željko, Diana Dragutinović and Pavle Petrović (1994). *Anatomy of Hyperinflation and the Beginning of Stabilization in Yugoslavia 1992–1994*. University of Belgrade – Faculty of Economics, September.
- Bžežinski, Zbignjev (2001/1997/). *Velika šahovska tabla*. Podgorica i Banja Luka: CID i Romanov. Preveli Slobodan Divjak i Rade Kalik.
- Čomski, Noam (2016). *Ko vlada svetom?* Novi Sad: Akademska knjiga. Prevela Ljiljana Matić.
- Фискални савет Републике Србије (2018), *Фискална и економска кретања у 2018. и најновије прегледне изјаве за 2019*. Београд: 9. октобар.
- Horvat, Branko (1984/1982/). *Politička ekonomije socijalizma*. Zagreb: Globus. Preveli s engleskog Dubravko Mihaljek i Mia Mikić.
- Маџар, Љубомир (1994). Набеђена дуговечност вилиног коњица: Критички осврт на Програм монетарне реконструкције. Д. Марсенић, ур. *Програм монетарне реконструкције – Резултати, проблеми и перспективе*. Збирка радова са саветовања Савеза економиста Југославије у Будви. Београд: Економски факултет у Београду.
- Mankiw, Gregory (2010/2003/). *Macroeconomics*. New York: Worth Publishers.
- Мишковић, Мирослав (2018). *Ја, њајкун*. Београд: Лагуна.
- Петровић, Павле, Данко Брчеревић и Мирјана Глигорић (2019). *Зашто иривредни раси Србије заостаје?* Београд: Фискални савет Републике Србије, Радни документ 19/01, март.
- Schoenfelder, Bruno (1998). Der Niedergang Serbiens oder der Preis des ordnungspolitischen Rueckschritts. S. Behrends, Red. *Ordnungskonforme Wirtschaftspolitik in der Marktwirtschaft*. Festschrift fuer Prof. Dr. Hans-Rudolf Peters zum 65. Geburtstag. Berlin: Duncker&Humblot, pp. 171–195.

Ljubomir Madžar

POLITICAL ECONOMY OF ECONOMIC POLICY

– The Monetary Reconstruction Program
(Serbia 1994) as a Case Study –

S u m m a r y

The paper deals with initiation and destiny of the unique 1994 Program of combating the extensively analyzed and frequently discussed Serbian hyperinflation, second among the world's recorded price surges regarding both duration and intensity in terms of percentage increase. The singularity of the Program and

the extraordinary character of its results consists in the fact that the horrendous hyperinflation, having reached over 300 million percent per year, was eliminated in one impressive stride. Less than a week following the launching of the Program the general price level became completely stable and somewhat later even started to decline. There was a highly welcome increase in production, decumulation of inventories and even a noticeable increase in foreign exchange reserves. All that was conditioned by the fact that, rather than attempting to consolidate the old worn down dinar the Program opted for a complete replacement of currency combined with a currency board model, setting new dinar equal to one unit of German currency DM.

Despite the originality of the Program and decisiveness with which the related steps had been undertaken, the Program lasted not much more than half a year. It turned out that it was unsustainable. Its severely limited life-span was conditioned by the inconsistency and notorious irrationality of institutional framework within which the economy had been operating and the Program had to be implemented. Among the wide range of systemic deficiencies the following two will be brought out. That was the system in which the employees decided on their own remuneration and the arrangement with unsatisfactory and largely neglected legal framework with poor protection of contracts as a logical consequence. The distorted institutional set-up of factor price formation generated large business losses all over the system and the failure to protect contracts efficiently led to an extremely poor financial discipline and untoward accumulation of the accounts payable. The losses thus systematically spread from critically inefficient segments of the economy to the rest of it. In such an environment no program can be successful. For the Program to succeed a far-reaching institutional reform was needed, and for implementing such reform an equally radical reform of the political system was necessary. The necessary condition for a political reform was the requisite political will which was clearly absent. The absence of both structural and political reforms led to the preservation of the inherited unfavorable environment and the Program had not produced the realization of its ambitious goals. About approximately a year after the launching of the Program, Avramović initiated a wide ranging attempt at radical structural reforms, but failed sadly sharing in a sense the destiny of his Program which started impressively but ended disappointedly.

Key words: hyperinflation, stabilization, currency board, institutional deficiencies, political constraints, institutionally conditioned unsustainability